

В. КЕДРОВСЬКИЙ

РИЖСЬКЕ АНДРУСОВО

СПОМИНИ ПРО РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МИРОВІ
ПЕРЕГОВОРИ В 1920 р.

Накладом і друком
Української Видавничої Спілки в Канаді
Вінніпег, Ман.
1936

ДЛЯ НАУКИ СПІВУ В ШКОЛІ ЧИ ДОМА
НАЙЛІПШЕ НАДЛЕТЬСЯ

Шкільний Співаник

у трьох частих, з нотами на 1, 2, 3 голоси. Богато оригінальних пісень, уложені для українських дітей в Канаді.

При кінці є уміщений
ДОДАТОК ГІМНАСТИЧНИХ ВПРАВ
з топірцем вільноруч і лентами
для хлопців і дівчат. До всіх вправ є
подані образці з описом кожного руху.

Сей співаник повинен мати кождий український учитель і кожда українська дитина. Він повинен бути в кождій хаті, де є українські діти.

Ціна 75 центів.

Замовлення слати на адресу:

UKRAINIAN VOICE
Box 3626 Sta. B. Winnipeg, Man.

В. КЕДРОВСЬКИЙ

РИЖСЬКЕ АНДРУСОВО

СПОМИНИ ПРО РОСІЙСЬКО-ПОЛЬСЬКІ МИРОВІ
ПЕРЕГОВОРИ В 1920 р.

diasporiana.org.ua

Накладом і друком
Української Видавничої Спілки в Канаді
Вінніпег, Ман.
1936

**Published and Printed by Ukrainian Publishing Company Limited,
210—214 Dufferin Ave., Winnipeg, Man.**

Катастрофальний вислід української боротьби в 1919 році проти всіх московських армій, а також проти польської та при неприхильному невтралітеті до України румунської держави, привів на територію, захоплену поляками, всі українські державні центри, частини армії, а також тисячі українських біженців, що рятувалися перед большевицькими „ЧЕКА” та перед деникінськими „контррозвідками”. Український державний центр і сам Головний Отаман Петлюра опинилися в руках поляків, які могли тепер диктувати їм усе, що лише було бажаним для них. Десятки тисяч українського національного елементу опинилося в польських таборах та під свавільною контролею польської салдатески, ріжких розвідчих відділів та жандармів. Увесь цей виснажений фізично й морально український елемент тепер був наражений на небезпеку скоштувати ще більших тортур у польських вязницях та таборах, були остаточно заморені голодом, або навіть масово „видалені за межі Йославії”, тобто передані у руки большевицького чека.

Уряд УНР уже деякий час провадив переговори з польським урядом про замирення, шукаючи собі хоч слабенької бази в своєму запіллю, яка не була-б загроженою наступом ворожих військ. Спочатку поляки ставили не такі тяжкі умови замирення з ними, як це вони почали робити пізніше, коли катастрофа Української Народної Республіки збільшувалася. Кожного разу поляки свої умови міняли, роблючи їх усе тяжчими для українців. Нарешті Любарська катастрофа, де проти уряду УНР підняв воєнний бунт отаман Волох, а потім Шепетівська катастрофа, остаточно зліквідували центр України й привели до того, що частина живих, боєвих сил української армії зважилася на останній рішучий крок і прорвалася через большевицький фронт у запілля комуністів з одною гадкою — впасти на рідних теренах у боротьбі з московською навалою, але не здаватися на ласку поляків. Деякі частини армії та команданти їх рішили здатися на ласку поляків і розформувати свої частини, щоб не йти в той похід, що потім став легендарним та який створив новий лицарський епос з української боротьби. Похід цей став відомим під іменем „Зимовий Похід армії УНР”. Сили армії, що пі-

шли в запілля большевиків, не були великі числом, бо навіть така гарна боєва частина як корпус Січових Стрільців, була розформована командантом Е. Коновальцем і здана на ласку Польщі, разом зо всім командиним складом корпуса. Зате та армія, яка пішла під проводом генерала Омеляновича-Павленка, була сильна своїм духом, що дало їй можність вийти непереможеною майже з безпримірного в історії війн походу в запіллю в тисячу разів переважаючого ворога.

Опинившися далеко від своїх боєвих частин український уряд знайшовся в Варшаві в цілковитій залежності від Польщі. Він позбавлений був можливості свободно рішати, а тому мусів хапатися тої гострої бритви, яку подавала йому Польща для врятування всіх тих, що опинилися на теренах під її окупацією. Також уряд УНР мусів думати їй про них, що пішли в запілля большевиків, бо може їй їм колись доведеться шукати порятунку від остаточної загибелі. Відкинення диктованих умов польського уряду „обопільного порозуміння”, привело-б до того, що українському національному центрі довелося-б уже тоді, в кінці 1919 року та на початках 1920 р. припинити всяку боротьбу за українську незалежність. Польські вимоги мінялися відповідно до того, як до Варшави доходили все гірші відомості про українські боєві сили, що майже в безвіттях боролися десь на стежах України з російською армією та проти окупаційної влади на Україні. Ще в грудні поляки запропонували такі умови „порозуміння”, що я, як Головний Інспектор Армії, заборонив своєму представникові в українській комісії, яка вела переговори з польським урядом, підписувати акти „порозуміння”. Коли той представник п. Імшанецький відмовився підписати протокол одного з таких прелімінарних „порозумінь”, то польська влада видала його за межі Польщі, як небажаного. Він був насильно відправлений на територію, захоплену большевиками. Що з ним там сталося, я не знаю, а подаю це тут для того, щоб пригадати, що на таку польську „ласку” був наражений кожний, хто не згодився-б на їх умови „порозуміння”. Обплутаний, як кажуть, по рукам і ногам, український уряд змушений був підписати з Польщею так званий договір „22 квітня 1920 року”. Як остаточно прийшло до того договору, можливо розкажуть у свій час ті, що близче стояли до переговорів, бо я тоді знаходився далеко від центру, будучи послом УНР в Латвії.

Тим договором Польща зобовязувалася не визнавати ніякого іншого уряду на території України, крім уряду УНР на чолі з головою директорії С. Петлюрою і неукладати ні з ким умов, направлених проти Української Народної Республіки. Інтегральною частиною договору була воєнна конвенція, в якій докладно було уложене й обговорено все те, що торкалося спільної воєнної акції проти большевиків. Договір і воєнна конвенція не лишали сумніву, що доля української армії та польської тепер тісно звязані й що розгром польської армії буде розгромом української, чи перемога польської армії буде перемогою й української армії й що, коли прийде до мирових переговорів між Польщею та Росією, то в них буде брати участь також уряд УНР, як рівноправний союзник Польщі. Та „не так склалося, як ждалося”. Відоме історичне польське крутітво, договорна нечесність і брехливість знову повторилися в усій своїй „красі” та „соковитості”. Українці ще раз попеклися на свому довірю й за це гірко заплатили.

З тяжким почуттям на серцю слідував я з Риги за большевицько-польськими мировими переговорами, що провадилися в Мінську. Невигідна для Польщі була тоді ситуація на фронті, а ще тяжкою була вона для уряду УНР й української армії. Большевицька червона армія змітала перед собою дезорганізовані полки польської армії, яка нестримано котилася до Висли. Варшава була загрожена, а з тим й існування самої Річи Посполітої ставало проблематичним. У Мінську вже сидів комуністичний уряд радянської Польщі на чолі з Дзержинським. В таких обставинах годі було сподіватися від польської дипломатії, щоб вона поставила перед большевиками в той чи інший спосіб справу признання української демократичної республіки, яка договорно була союзною Польщі.

У Мінську не було двох рівних сторін, що зібралися для замирення, але були: одна сторона, російська — котра диктувала свої умови миру й була друга, польська — яка зявилася тут, щоб за всяку ціну рятувати Річ Посполіту Польську. Большевики й поводилися як переможці. Вони по-ліктували Польщі свої умови миру, так як колись їм у Берестю подиктували німецькі умови генерал Гофман, або як у Версалю переможна антанта диктувала свої умови німцям. Большевики були певні в остаточній своїй перемозі, а тому

й старалися затягувати переговори на довше. Вони сподівалися, що армія їх скоро перейде через Вислу й захопить Варшаву, а тоді, мовляв, справа розв'язеться просто: Дзержинський, Мархлевський, Кон та інші сядуть у Варшаві й з „союзним урядом” радянської Росії будуть закріплювати своє становище в Польщі, борючись проти польської контрреволюції”. Словом, большевики були готові повторити те саме, що вони зробили раніше на Україні, утворивши в Харкові ЦКУ (Центральний Ісполнительний Комітет України).

У Мінську большевики поводилися з польською делегацією нахабно. Нераз було можна почути постанови та вимоги ріжких комуністичних делегацій та організацій, щоб розстріляти польських буржуїв і т. п. Делегатам Польщі довго не давали відповідних помешкань, не дозволяли користуватися телеграфом і навіть переписку делегації цензурували, а за кожним членом польської делегації ходили чекісти.

Цілих три дні пройшло з часу прибуття до Мінську польської мирової делегації на чолі з Врублевським, поки большевики приступили до ділових засідань. Голова радянської делегації латиш Данішевський спочатку заявив, що мандати Врублевського не вистарчують тому, що Врублевський не мав уповноваження провадити переговори також з радянською Україною. Брак цього мандату почали свідчило про те, що поляки, висилаючи свою делегацію до Мінська, взагалі не думали про Україну, бо хотіли це питання обминути. Радянську Україну в Мінську представляв той-же Данішевський, що свого часу був представником радянського латвійського уряду.

Знову було збавлено багато часу, поки польська делегація одержала з Варшави додатковий мандат на ведення переговорів і з радянською Україною. Цей мандат був суперечний польсько-українському договору, підписаному в Варшаві 22 березня 1920 року, між Польщею й урядом УНР. Владиво вже цим мандатом той договір поляки знехтували. Я так це розумів, але не мав ніяких повідомлень та інструкцій від свого уряду.

19 серпня радянська делегація в Мінську продиктувала свої умови миру. Большевики домагалися пошиї демобілізації польської армії, демобілізації польської воєнної промисловості, передання Росії всієї воєнної зброя й устатку-

вання армії, а разом з тим вимагали озброєння робітництва. Це останнє більшевики пояснювали, як уступку Польщі, бо, мовляв, дозволяли їй збройти свої маси. Ці умови на поляків зробили тяжке враження. Та все таки поляки були змушені вести переговори, а тому вони виставили свої контрумови, на підставі яких вони готові були вести мирові переговори. Польські умови приблизно були такі:

Радянський уряд признає незалежність і суверенність Польщі. Польща будує свій внутрішній устрій сама, відповідно своїм потребам, без втручання інших держав. Ніяка воююча сторона не виплачує другій воєнного відшкодування. Польща вважає потрібним дати автономію й свободу лолітичного устрою тим народам, що заселюють ту територію поміж обома договорюючими сторонами, яка припаде Польщі. Польща відкидає вимогу більшевиків обезбройитися, бо цю вимогу Польща вважала ганебною для польського народу. Натомісъ Польща застерігала собі право утримувати двохсотисічну регулярну армію. Демобілізацію армії Польща згодилася-б зробити лише тоді, коли це зроблять інші держави, а в першу чергу радянська Росія і т. д.

Більшевики зимно поставилися до польських мирових умов. Вони не хотіли йти на ніякі уступки, маючи надію на дальший успішний наступ їх армії. Одного дня міська комуністична газета „Красная Звезда“ подала відомості, що червона армія вже захопила Варшаву, а варшавське робітництво зробило повстання в той час, як російська армія почала переходити Вислу й захоплювати польську столицю. Більшевики так були певні своєї перемоги, що завчасу повідомляли про захоплення польської столиці й про розгон уряду Вітоса.

Та вони недобачили того, що в шаленому наступі на Польщу червона армія дуже розтягнула й поглибила свій фронт. Російська армія все більше губила свій звязок між окремими частинами, а постачання боєвих частин, з віддаленням їх від баз усе затруднювалося, тому її армія поволі тратила свою боєздатність з цих причин та з причин перевтоми. У Ризі відомості ріжких контррозвідок усе більше надавали невинності, що напруження більшевицької армії, а разом з тим і успіхи її доходять до свого найвищого щабля. На підставі тих відомостей та відомостей про те, що деморалізація її крізь в польській армії вже спинилася, в Ризі приходили до висновків, що павіті, коли більшевики перейдуть

через Вислу, то вони Варшави не захоплять, а навпаки Висла стане гробом для їх армії.

Мені доводилося нераз потішати цим польського посла в Ризі, професора Витольда Каменецького, який дуже тяжко переживав тодішню трагедію Польщі. Для нас, українців, все те не здавалося таким страшим, бо ми свою гірку чашу вичили до dna. На стільки в Ризі були всі певні, що Варшаву большевики не візьмуть, що коли в мене в посольстві зявився галицький комуніст, Марко Бардах, який старався доказати мені, що Варшава за пару днів „пукне”, то я з глубоким внутрішнім переконанням і певістю відповів, що вона не пукне, бо большевики вже виснажилися й не захоплять її. Це я пригадую тут лише для того, щоб підкреслити, як добре була поставлена в Ризі розвідка большевицького запілля й що вона давала тоді майже абсолютно точні відомості про нього.

У той час, як Данішевський диктував свої умови Врублевському, стало „чудо на Вислі”, яке явилося наслідком „чуда в Замості”, де українська дивізія під командою генерала М. Безручка стримала наступ большевицької армії й зберігla отрійний пункт для започатковання її дальншого розвитку протинаступу польської армії в цьому районі. Оте „чудо на Вислі” почало скоро міняти становище большевиків та поляків в Мінську. В міру того, як червона армія відходила від Висли та все більше ставала дезорганізованою та деморалізованою, большевицькі вимоги все зменшувалися, а поляки почували себе сильнішими.

Для поляків було ясно, що большевики грають з ними в Мінську комедію, очікуючи поки червона армія захопить Варшаву. Поляки пішли на ту комедію, також стараючись зиграти час. Тепер обставини змінилися, а тому большевики запропонували перенести переговори в інше місто, і вести їх серіозно, на що поляки погодилися. Больщевики запропонували перенести переговори до Риги, де Йофе недавно підписав мир Росії з Латвією. Латишський уряд згодився на мирові переговори в столиці Латвії, але рішуче відмовився пустити до Риги Данішевського, на душі якого лежало життя кількох тисяч латишів. Тоді большевики призначили головою своєї делегації Йофе, а поляки Я. Домбського, того саме, що в березні підписав в імені польського уряду союзний договір з урядом УНР, крім того обидві сторони значно змінили склад своїх делегацій.

Коли збиралися мирові делегації до Риги, розгром червоної армії вже був очевидним. Латишський генеральний штаб подавав відомості, що на 13 вересня червона армія вже згубила 90 тисяч полоненими, а 55 тисяч перейшло на німецьку територію біля литовської границі. Цілі полки колись 400-тисячної червоної армії, яка наступала на Варшаву й Львів, тепер таяла, як сніг на сонці.

Польська делегація приїхала до Риги в такому настрою, як колись до Мінська зявилася большевицька. Кожний день далі міняв ситуацію на фронті в користь Польщі. Тепер поляки могли не спішити з переговорами, як колись непередно бельшевики не спішили.

До Риги з Москви прибула 13 вересня большевицька делегація спеціальним потягом. Представником Росії й головою делегації був Йофе, а від радянської України Мануїльський. Помічником Йофе й уповноваженим від Московщини був Оболенський. Між радянськими експертами були такі особи, як бувший царський воєнний міністер Поліванов, професори Пічета й Боголєпов, та інші. З радянською делегацією прибуло майже сто осіб ріжного персоналу: секретарів, співробітників, товмачів, стенографісток, посильних, охорона і т. п. Та цікаве те, що між ними не знайшлося нікого, хто б міг писати по українськи, окрім одного Мануїльського. Це виявилося тоді, як поляки домагалися, щоб протоколи засідань делегації було писано в трьох мовах: російській, українській і польській.

Польська делегація, яка колись до Мінська летіла на крилах, тепер не поспішала. Вона прибула до Риги лише 16 вересня, а тимчасом Йофе провадив з Риги в пресі свою агітацію, стараючись мінські мирові вимоги большевиків тепер представити в тому свіtlі, що, мовляв, вони були не категоричними й що тепер большевики взагалі не будуть ставити категоричних вимог.

В звязку зо спільненням польської делегації в Ризі круїзляли ріжні чутки. Дехто думав, що поляки взагалі не приїдуть, бо армія їх буде далі наступати проти большевиків, щоби піддержати Врангеля та уряд УНР, армія якого успішно наступала в напрямку на Київ з Поділля. Дехто думав, що коли поляки приїдуть, то все одно не будуть поспішати з переговорами, очікуючи даліших успіхів своєї армії та головної їм української. Дані контроармідок з радянщини та

з большевицької армії все більше приносили відомості, що ні армія, ні населення Радянщини довго не витримають війни й там легко може прийти до революції. Отже обставини складалися так, що Польща дійсно не було чого спішитися з мировими переговорами, бо час працював в її користь.

Навіть і тоді, як уже й польська делегація приїхала до Риги, я все ще не мав від уряду УНР ніяких повідомлень та інструкцій. Про становище української справи в Варшаві доводилося добувати відомості з чужих джерел, серед яких найбільш віродостойними мені здавалися відомості французької дипломатичної місії, на чолі якої стояв Де Сартіж, людина культурна, що з великою приязною ставився до української справи. Він увесь час був проти поспішності переговорів поляків з большевиками й стояв за тим, щоб Польща чесно виконала свій договір з урядом УНР, чого вона не зробила-б, коли-б підписала мир з большевиками саме в той час, коли українська армія з успіхом наступала проти большевиків. Зовсім інакше ставився до справи миру англійський представник Талленс. Він стояв за як найскорше помирення поляків з большевиками, бо війна перешкоджала навязання торговельних зносин Англії з Росією. Тоді саме в Англії розвинув свою діяльність так званий „Комітет Ділання”, який демагався від англійського уряду негайногого признання „де факто” радянського уряду та скоршого торговельного звязку з Росією.

Отже мені для власних інформацій доводилося користати відомостями посередніми. Один час промайнула чутка, що до Риги приїде прем'єр-міністер і міністер закордонних справ УНР Андрій Лівицький, чому я був дуже радий, бо тоді з мене ж спадала-б відповідальність, як з одинокого представника УНР, що знаходився в Ризі й мусів боронити українську справу, як тільки міг, хоч би лише за лаштунками, спираючись на формальне становище посла союзної Польщі держави, території якої безпосередньо торкалися мирів переговори.

Польський посол В. Каменецький увесь час запевняв мене, що інструкції для польської делегації в українській справі були вироблені в Варшаві в порозумінні з урядом УНР. Йогочіно, воно мусіло-б бути до невпізнання так, але як воно в дійсності було, то я вілюювідних повідомлень не мав. Запевнення посла В. Каменецького було підтвердженим прилюдно

в його пресовім інтервю. В нім польський посол говорив, що націонал-демократи в Варшаві виставили слідуочу платформу польських умов миру:

„Польща домагається для себе лише етнографічних меж. Росія повинна проголосити акт дезанексії, який анулював би акт розділу Польщі, завдяки чому зявиться можливість створення нових незалежних держав на територіях України, Білорусії та Литви. Білорусь сама повинна заявитися, до кого вона бажає приєднатися: до Литви, Польщі, чи до Росії, чи може захоче бути цілком незалежною державою. **Україна повинна бути передана українському народному урядові**, а племінціт має бути переведений під міжнародньою контролею. Не лише Польща, але й Росія повинні відійти в свої етнографічні межі; між ними має утворитися широка територія, народи якої самі рішать свою долю. Подібний мир для Польщі був би вигідніший, ніж мир, опертий на лінію німецьких шанців в 1916 р. Такий мир не дасть Польщі великої території, але він зате гарантує вічний і справедливий мир, що забезпечить Польщі й всьому Сходові Европи культурний розвиток”. Так говорив польський посол.

Це було оголошено в бюлетині польського пресового бюро в Ризі дня 16 вересня 1920 року. Потім те саме бюро подало, що польські соціялісти виставили такі домагання:

„1. Дружне співжиття з „руssким” народом. 2. Етнографічні кордони, але з деякими поправками, по обопільній згоді. 3. Право самовизначення всіх народів, що знаходяться між Польщею та Росією та обовязкова їх участь у мирових переговорах. 4. Польська соціялістична партія оголошує заключений 12 липня 1920 року литовсько-російський мир миром насильства, а тому не признає його. 5. Питання принадлежності Вільна та Гродна належить розвязати способом безпосереднього порозуміння між урядом Литви та Польщі”.

В додаток до цього стало відомо, що польський міністер закордонних справ, Сапєга, після 15 вересня телеграму в Москву про те, що до Риги поїде для участі в мирових переговорах також і представник уряду Української Народної Республіки Андрій Лівицький. Правда, на цю телеграму Чічерін, комісар закордонних справ Росії, відповів, що ніякої Української Народної Республіки нема, а радянський уряд уважає Андрія Лівицького зрадником і бунтівником, який може приїхати до Риги хіба для того, щоби через Гофе про-

сити амнестію собі. Як відомо, нота большевиків про перенесення переговорів з Мінська до Риги була підписана також в імені уряду радянської України, Раковським. Не знаю, як Сапега відповів на цю телеграму Чічеріна, але частина польської преси різко напала на Чічеріна, справедливо стверджуючи, що фактично ніякої радянської України нема, а є лише московська колонія з генерал-губернатором Раковським на чолі.

Разом з тим Чічерін заявив через „Ост Експрес”, що Росія піде на ріжні уступки, якщо Польща признає радянський уряд України. Чічерін добре знав, що радянська Україна є фікція й що юридично й фактично існував уряд незалежної демократичної України, яка була вже признаною 10 січня 1918 року в Бересті Литовському осереднimiми державами та їх союзниками. А ще в 1917 році вона була призначена „де факто” Францією та Англією. 30 липня 1918 року в Києві українська держава була призначена також і радянським урядом Росії, що вступив з нею в мирові переговори. Також Україна тоді вже була призначена юридично й фактично урядами Фінляндії, Латвії й Польщі. Большевики тепер хотіли при помочі поляків на всьому цьому поставити хрест, бо збереження „єдності Росії” мало рішаюче значення.

Як я вже згадав, 16 вересня до Риги приїхала польська делегація на чолі з Яном Домбським. Та з нею від українського уряду ніхто не приїхав, як рівнож я не одержав ніяких інструкцій та повідомлень. Для мене було цілковито невідомо, як властиво поляки поставлять на конференції українську справу, яка мала-б відограти визначну роль. Чужинецька преса та дипломати знали, що між урядом УНР та Польщею існує союзний договір, який зобовязував Польщу не визнавати мандатів делегації від радянської України. Всіх цікавило, як буде розвязане це питання, бо коли-б обидві сторони вперлися на нім, прийшло-б до розбиття мирових переговорів. Властиво вони могли-б розбитися не почавши. Ні для кого не було секретом, що стан червоної армії з кожним днем гіршав, в той час польської поправлявся. Тому розбиття переговорів могло-б привести до катастрофи в червоній армії, а разом з тим може й до загибелі радянської влади в Росії. Слушно, чи не слушно, але тоді в Ризі напували на загал таке переконання.

Звичайно питання: визнають поляки мандати уряду Раковського, чи ні? стало тим, біля якого крутилася думка кореспондентів чужинецької преси, дипломатів, політиків та навіть звичайних обивателів. Цілком зрозуміло, що до мене, як до представника УНР, зверталися за поясненнями, виясненнями ітп. Доводилося робити вигляд, що нічого передчасно не може бути виявлено й в загальних рисах говорити про успіхи української армії на протиболішевицькому фронті, бо, мовляв, властиво там буде рішатися справа, а не в Ризі. В дійсності що я міг говорити, коли в мене в щоденніку записано таке:

„17 вересня 1920 року. Прибула польська мирова делегація. Контакту з нею ніякого. Каменецький навіть по телефону не сказав, що делегація приїхала. Від уряду (українського) нема ніяких інструкцій і повідомлень. В газетах ріжні чутки про згоду УНР в Врангелем, Савіковим, про наступ армії УНР на Одесу й т. п. Таке неосвідомлення мене центром робить тут неможливою мою працю”.

Лист від уряду УНР я отримав лише 21 вересня та й то в щоденніку записав:

„Одержан листа від А. М. Лівицького. Нічого певного. Все гадки, пляни, як і завжди, але реального взагалі нічого й зокрема в звязку з мировою конференцією. А. Л. звертає лише увагу на те, що уряд бажає повести армію в напрямку на Одесу. Значить, хочуть відірватися від поляків. Мабуть все розклейлося”.

Польське посольство зробило дуже бучне приняття на честь своєї мирової делегації. Мене на те приняття не запрошено. Це для мене було доказом, що справа визнання делегації від радянської України вже рішена позитивно й про участь представників УНР в мирових переговорах, що могли-б поставити поляки, вже не буде й мови. З розмов з латишським міністром справ закордонних Меєровіцом, який всіми силами старався помочи обом сторонам прийти до миру, я побачив, що поляки підпишуть мир і то скоріше, бо вони не хочуть упадку радянської влади в Росії, або послаблення її до таких розмірів, що Врангель та інші противники комуністичної влади в Росії змогли-б успішно боротися з більшевиками. Пізніше окремі члени польської делегації, як наприклад директор східного департаменту Шумлянські та інші, не мені підтвердили.

З приїздом польської делегації до Риги наспіli чутки, що в Штетіні сидить якась галицька комуністична делегація на мирову конференцію, що старається попастi в Ригу. Я знов, що зо сторони большевиків дiйсно має приїхати галицька комуністична делегація на чолі з бувшим головою галицького ревкуму Бараном. А тут говорилося ще про якусь іншу делегацію галицьку й також большевицьку, але про таку, що їде з іншої сторони. Нарешті менi стали називати її імена тих делегатів: д-р Кость Левицький, д-р Осип Назарук, д-р Лука Мишуга й поляк Ернест Брайтер. Я особисто знов лише д-ра О. Назарука й трохи памятав д-ра Мишугу, що в 1919 р. був в штабі Головного Отамана, як капраль Галицької Армії, який знаходився в складі штабових писарів у віддлії шифрованих телеграм. Д-ра Костя Левицького звичайно знов, як видатнішого діяча Галичини й міністра справ закордонних уряду ЗУНР, а зовсім не знов Брайтера.

У Ризі тодi говорилося, що це є комуністична делегація на чолі з Брайтером і мало згадувалося про Левицького чи про інших членів делегації. Поляки дуже вперто протестували проти допущення в Ригу тієї делегації й робили рiжнi заходи перед урядом Латвії, щоб недопустити тих „большевиків“ до Риги. Мiж тим большевики мовчали й видно було, що вони ухилялися вiд згадки про делегатів.

Для мене не було сумніву, що нi д-р К. Левицький, нi д-р О. Назарук не могли не боронити в Ризі прав Галичини, як держави, чи територiї вiдокремленої вiд Росiї й Польщi. Двох інших членів делегації я переконань не знов, але гадав, що так саме й вони, як члени одної делегації, будуть боронити інтереси української Галичини. Нашi загально-українськi інтереси настирливо вимагали, щоб в той чи інший спосiб українська справа була обговорена на мирових переговорах і щоб тут пролунала заява дiйсно українцiв, а не пiдставних большевиками чи поляками манiкенiв, якi могли тут зявитися. Я тодi вже не сумнiався, що зо сторони УНР нiкого не буде на мирових переговорах, бо iнакше я мав би повiдомлення про те, що хтось буде, або мав би сам iнструкцiї та повновласти взяти в який небудь спосiб активну участь в працi конференцiї, чи хоч поробити вiдповiднi офiцiйнi заявi в iменi уряду УНР.

Стараючись усiма силами дiстати вiзу галицькiй делегації до Латвії, я настирливо просив мiністра справ закордон-

них Меєровіца, розпорядитися, щоб візу делегації д-ра К. Левицького було негайно вислано до Штетіна.

— Та чому вам так ходить про візу цій делегації, коли вона буде проти вас. Адже це комуністична делегація, — говорив Меєровіц.

— Пане міністре, це делегація українська й я не думаю, щоб вона мала щось спільногого з комуністами, — настоював я на свому.

Тоді міністер Меєровіц розкрив теку, що лежала на столі й там прочитав мені такі відомості про склад делегації:

„Д-р Константин Левицький, український посол до віденського парляменту й найближчий співробітник диктатора Е. Петрушевича. Готовий на всякі політичні комбінації, щоб лише відобрести Галичину від Польщі. Д-р Йосип Назарук, відомий галицький діяч, скрайне лівий радикал. В 1919 році в Прокурорі на Україні підписав комуністичну відозву разом з командою корпуса Січових Стрільців. Тепер він готовий йти з комуністами, щоб лише видобути Галичину від поляків. Ернест Брайтер, комуніст-поляк, який стойть за приєднання не лише Галичини, але й інших польських земель до комуністів. Д-р Лука Мишуга, український агітатор, який з Відня переслав до большевицького представництва в Берліні відомості про польську армію та про політичний стан у Польщі”.

— Я, пане міністре, думаю, що ці відомості помилкові про склад делегації. А хоч би вони й були дійсно правдивими, я все таки в імені свого уряду прошу дати цій делегації візу, бо в наших інтересах лежить, щоб в Ризі було обговорено справу Галичини, як української національної території.

З пів години ще я аргументував з міністром Меєровіцом, але не добився від нього остаточної відповіди. Довелось шукати помочі серед деяких впливових парляментарів Латвії й у французького представника Де Сартіжи.

Я потім ще кілька разів говорив з міністром Меєровіцом про допуск до Риги галицької делегації, запевняючи, що вона зовсім не большевицька. Я йому говорив, що приїду її сюди бажає й мое правительство, визнане „де факто й де юре” Латвією, повновласним послом якого я тут являюся. Поробив я також заходи, щоб деякі латишські політики й впливові діячі та члени парляменту також натиснули на міністерство справ закордонних, щоб воно допустило галицьку делегацію до Риги. Мені обіцяв підтримку також й фран-

цуський уповноважений в Прибалтиці Де Сартіж й я не сумніваюся, що він відповідні кроки поробив.

Нарешті дозвіл на приїзд галицької делегації був даний і вона 26 вересня приїхала до Риги, коли вже головний етап з визнанням мандатів делегацій і налагодження початків переговорів був передбачений. Тепер галицькій делегації лишилося лише подавати свої заяви, що вона робила ретельно. До того можна й треба було використати для агітації за галицькою справою великий наплив до Риги чужинецьких кореспондентів. На жаль цього галицька делегація не зробила так, як то можна було зробити.

Ще зі Штетіна надійшла телеграма від галицької делегації, адресована до мирової конференції. В цій телеграмі делегація заявила, що всяке рішення в галицькій справі без участі представників галицького народу в особі делегатів правного уряду Галичини, буде не обов'язуючим для Галичини. Делегація домагалася допущення її до участі в мирових переговорах. По кількох днях я довідався через певні свої звязки й джерела, що голова большевицької делегації, Йофе, довідався від Домбського, який головував на конференції в день отримання телеграми, про цю телеграму й вони обидва рішили не ставити її на порядок денний конференції, щоб не ускладнити справи мирових переговорів. Отже „полюбовно” згодилися „забути” про цю телеграму, або „затубити” її. Галицька справа в такому ставленню, як її старався поставити уряд ЗУНР тоді була невигідна для обох сторін, які зібралися в Ризі ділити між собою українські землі.

Місцем переговорів був дім Чорноголових Лицарів, який побудовано тим орденом ще в 1330 році. 20 вересня зійшлися на першу нараду секретарі сбох делегацій і умовились про час та місце зустрічі обох голов делегацій. На першому побаченню Домбського та Йофе було рішено, що рижську конференцію треба вважати продовженням мінської конференції. Питання це було великої принципіальнії важливості, а зокрема для нас, українців. Воно згорі предрішало справу визнання поляками мандатів також і делегації від радянської України, що вони вже були зробили в Мінську. Що ще говорилося між двома предсідниками на цьому першому побаченню, нікому невідомо й мабуть таким воно лішиться назавжди.

На другий день в пятій годині вечором, тобто 21 вересня, відбулося формальне відкриття праць мирової конфе-

ренції. В імені латишського уряду міністер Мееровіц привітав обидві делегації й побажав їм успіху.

На привітання Мееровіца перший відповів Домбський, який, по умові з Йофе, мав головувати на першому засіданні конференції. Домбський між іншим говорив, що „метою рижської конференції буде не лише заключення миру, але й усталення миролюбивих відносин між націями, котрі довго були штучно розділені імперіалістичною політикою царів. Після свого віdbudовання Польща завжди твердо хотіла й хоче мирного розвязання всіх суперечок зо своїми сусідами. Тому Польща прагне до миру, опертого на взаїмній згоді. Новага до свободи й до природних прав народів є та підстава, яка вказує шлях до діяльності польської делегації”.

Потім говорив Йофе, який закінчив свою промову словами: „Для робітничо-селянського уряду, що народився в боротьбі за мир, атмосфера в Ризі надзвичайно сприяюча. Мир справедливий і почесний мир, мир демократичний, мир без переможців і переможених, мир згоди, а не насильства, вже три роки стоїть в центрі нашого програму”.

Отак говорили представники двох мирових делегацій, які прийшли до Риги установлювати кордони між Польщею та Росією, провадючи їх на землях України та Білорусі. На першому засіданні нічого не було-б сензаційного, коли-б не стояло на черзі „перевірка повновластей делегацій”. Оця перевірка повновластей найбільше цікавила кореспондентів газет та політиків, бо від того, чи будуть визнані повновласті делегації Йофе говорити й від імені радянської України, рішиться не лише напрям мирових переговорів, але й сама доля всієї справи миру. Всіх цікавило питання, як поляки поступлять супроти свого союзника уряду УНР й чи признають вони мифічний мандат уряду радянської України? Коли провірочні комісії пішли на нараду, то в салі засідань почався жвавий спір між кореспондентами та присутніми людьми, чи признають поляки мандат Раковського, чи ні? Політики й кореспонденти твердили, що мандат Раковського не буде признаний, а французький воєнний агент в Ризі, майор Жерар, гаряче говорив, що поляки такого „свінства” не зроблять супроти уряду Петлюри, якого армія беться на фронті проти більшевиків разом з польською армією.

Я не вважав для себе можливим і зручним ходити як „публіка” туди, де відбуваються переговори. Для точних

інформацій я мав там своїх людей, а також постарається одного з них втиснути серед большевиків, як місцеву силу для інформацій большевиків. Большевики тоді набрали собі кількох з рижан для „люсолок”, а фактично для збирання потрібних ім інформацій про настрої в Ризі в звязку з мировими переговорами та про відгуки їх поза конференцією. До певної міри мені це помогло ввесь час бути в курсі справ, поскільки звичайно можна було добути інформації, не беручи активної участі в працях конференції. Крім того, зібрані відомості я доповнював особистими вражіннями, які набував при частому контакті з окремими членами польської делегації, а також при моїх побаченнях з деякими членами большевицької делегації.

Не бувши в салі засідань, коли справа йшла про мандати й не маючи особистих спостережень, я дозволю собі пісдати переклад того, що про це написав редактор рижської газети „Світанок” М. Бережанський. Про той момент, коли обидві делегації пішли до бічної кімнати для перевірки їх мандатів, М. Бережанський пише:

„Хвилювання кореспондентів було цілковито зрозумілим, бо від того чи іншого рішення питання про українські мандати Йофе в дійсності залежав увесь дальший хід мирових переговорів. Тому зовсім не тяжко уявити собі те, цілком приголомшує вражіння, коли за 20 хвилин обидві делегації вийшли зо своїх кімнат і Домбський прочитав протокол делегації з зазначенням, що „мандати російсько-української мирової делегації признані задовільняючими”.

„Я уважно слідкував, — пише Бережанський, — за напруженим психічним станом радянської делегації й добре запамятав, який рух остався в рядах радянської делегації та як відразу після цього Йофе нервовим рухом витяг свій портсігар і став часто затягуватися папіросним димом. І не дивно: величезний камінь, на котрий міг напоротися корабель радянсько-польських переговорів, впродовж яких 20 хвилин був щасливо прибраний з дороги.

„Ніхто абсолютно, мабуть не виключаючи й самої радянської делегації, не гадав, що поляки так „бліскавично”, так легко, навіть без найменшої тіні боротьби, подадуться перед большевиками в найважливішому для них українському питанню. Поспішність ця була тим більше незрозумілою, що самі поляки аж до відкриття першого засідан-

ня, улерто поширювали чутки про свою непримиримість в українському питанню, що вже мало свою довгу запутану історію”.

Пізніше члени польської делегації, коли я вже з ними навязав контакт, говорили, що це визнання радянської України вони зробили в порозумінню ще в Варшаві з урядом УНР. Пізніше, при побаченню сенатора С. Шелухіна й моїм з цією польською делегацією в готелю „Рим” Ян Домбський па докір С. Шелухіна, що поляки не додержали своєї умови з УНР, визнавши радянську Україну, заявив, що поляки це зробили в порозумінню з Андрієм Лівицьким. Експансивний сенатор завважав, що колиб так зробив А. Лівицький, то він був би зрадником. Пізніше мені стало відомо, що ця заява Домбського була неіправдивою. Директор східного департаменту польського міністерства справ закордонних Шумлянський, який був у складі мирової делегації, кілька разів старався довести мені, що визнання поляками радянської України є дуже корисним для українців взагалі, бо, мовляв, це ясно зазначує вілокремлення України від Росії й робить Україну субектом міжнароднього права. Взагалі поляки старажалися подати ріжні докази „корисні для української національної справи” в оправдання свого поступовання в Ризі.

Мене не дуже вразило признання мандатів радянської України поляками, бо я вже був свідомий того, що справа національної України в Ризі буде похована. Для мене вже не важко було, в який спосіб це станеться. Хотілося-б лише, щоб на мирових переговорах, де діляться українські землі, було більше спору й дебатів біля українського питання, щоб воно стало на міжнародному форумі в усю ширину свого значіння, як джерело та матеріял у дальшій боротьбі за українську державність. Далі я звернув свою увагу на те, щоб усіми силами пропагувати національну справу, користуючись тим, що тепер в Ризі багато кореспондентів та агентів ріжких держав.

Для більше фактичної інформації подам мої записки в шоденнику:

22. вересня. Вчора розпочалася большевицько-польська мирова конференція. Були лініє привітання від латвійського уряду (Меєровіч), а також від обох делегацій. Дуже важне, що поляки призначали дійсними мандати її радянської України. Це перший крок до остаточного визнання її та до повного розриву з УНР. Поляки отверто розірвали угоду з УНР,

а тому я вважаю свої руки розвязаними. Отже можу тепер отверто розпочати акцію й проти поляків і проти большевиків.

Одеряв лист від А. Лівицького. Нічого певного. Все гадки, мрії, пляни як завжди, а реального нічого. Одно лише цікаве, що уряд УНР хоче армію перекинути на Одесу. Думка гарна, але спізнена більше як на рік.

Приїхав з Берліна проф. М. Парашук (секретар української дипломатичної місії в Естонії). Привіз багато ріжних чуток, проектів, плянів і т. п., що кружляють в Берліні. Хтось пустив чутку, що французи асигнували Скоропадському 200 мільйонів франків, але поки що не видали. Хіба може Скоропадський піде з Врангелем, якого Франція визнала. Біля Врангеля вже купчаться „українці” Моркотун, генерал Цитович, Могилянський, Гербель, Ігор Кістяковський та інші.

23 вересня. Засідання конференції немає. Поляки не заликали мене на „файф о’клак ті”, який посольство давало на честь мирової делегації. Це свідчить, що вони не бажають навіть стрічатися з послом УНР в Ризі. Каменецький ніколи цього не робив супроти мене. Значить, поляки ведуть політику проти нас.

Треба скористати конференцію для агітації за українською справою. Треба почати активно через пресу виступати й проти поляків і проти большевиків, а коли вдастся, то й рицливувати між ними непорозуміння. Для цього починаю сам шукати контакту з поляками, а проф. Парашукові доручаю поки що навязати контакт з Мануйльським, який разом з Квірінгом творять делегацію радянської України в складі делегації Йофе.

23 вересня пізня ніч. Парашук бачився з Мануйльським. Мав з ним розмову на протязі трьох годин. Почав з того, що хотів би поговорити в справі повороту української неполітичної еміграції, що втікла з України разом з армією УНР. Це ріжні вчителі, письменники, лікарі та інші фахівці, які тепер бідують на еміграції. З того розмови перейшли на мирові переговори. Вражіння Парашука таке, що большевики будуть домагатися від поляків приолучення Галичини до радянської України. Мануйльський не замовчував того, що на Україні большевикам важко справитися з незадоволенням населення. Він навіть казав, що вони не зможуть багатьом дозволити вернутися зза кордону в Радянщину, щоб повороті там знову не розвели свою „шовіністично-самостійницьку” політику.

цьку" бактерію. Мимоходом Паращук побачився з Леоном Васілевським, з яким він часто стрічався в Ревелі, де Васілевський був послом Польщі. Л. Васілевський сказав, що про допуск делегації УНР на мирові переговори тепер і мови не може бути. Це мені ще більше розвязує руки супроти поляків. Але завтра мушу навязати контакт з польською делегацією.

24 вересня. Ранком в 10 год. я стрінув В. Каменецького й зазив з ним розмови про мирові переговори. „Признаючи” деяку рацію полякам в тому, що вони визнали мандати радянської України, я звернув його увагу на те, що по моїм інформаціям з середини радянської делегації, большевики тепер поставлять справу Галичини, як частину українських земель. На це їм дає право признання Польщею мандатів радянської України. Больщевики тепер говорять, що з признанням поляками радянської України вони мусять домагатися прилучення до України й Галичини, бо обіцянкою зedнати всі українські землі, вони приєднують собі деяких симпатиків на Україні не лише серед членів української комуністичної партії, але й взагалі населення. Далі я сказав Каменецькому, що знаю про телеграму від галицької делегації з Штетіна ѹ що большевики поставлять її на обговорення. На все це Каменецький відповів: „Чи не добре було-б вам побачитись з Домбським?” Я відповів: „Коли вважаєте, що це було-б добре, то гаразд, бо маю ще деякі цікаві інформації”.

Через три години по моїм побаченню з Каменецьким розпочалося друге, а властиво перше дійсне засідання конференції. Не знаю, чим зясувати, що поляки згодилися переступити большевикам свою чергу для відповіди на польські пропозиції большевикам, зроблені в Мінську. Це дало можливість большевикам оголосити нову декларацію, що стало тактичною перемогою Іофе, бо він тепер замісць того, щоб боронитися, почав відразу нападати на поляків та взяв ініціативу переговорів в свої руки.

Большевицька декларація, як грім з ясного неба, прибила поляків. Я. Домбський, хвилюючись, попросив дати перерву для обміркування відповіди. Больщевики вимагали: **признання самостійності України й Білорусії**. Зогляду на те, що в Галичині радянської влади ще не було, то приналежність її мав би вирішити ілебісцит, переведений „хоч би буржуазними способами”.

Польська декларація-відповідь, після ефектової большевицької, здавалася блідою й туманною. В своїй декларації поляки недвозначно зазначили, що **Польща бажає установити кордони з Росією, а не з якими іншими державами.** Цим, на мою думку, поляки старажаться зігнорувати признання мандатів радянської України й зазначити, що вони готові миритися з большевицькою Росією, як цілою державою й що мир можливий лише за ціну поділу між Польщею й Росією українських та білоруських земель.

25 вересня. Помер воєнний експерт радянської делегації, генерал Поліванов. Тому засідання перенесено на 27-го.

Вечером я був на „файф о'клак ті”, який влаштувала польська делегація. Познайомився з Домбським та з іншими членами делегації. Від Домбського враженння гнітюче. Взагалі чулася якась ніяковість між поляками й мною. Мені здається, що поляки непевні, що большевики бажають миру „за всяку ціну”, як вони спочатку думали, а тому поляки можуть знову почати пригадувати УНР. Пригноблююче те, що Домбський та інші члени делегації запевняють мене, що поляки не визнали мандатів радянської України, бо, мовляв, про них окремо не було мови. Але тих фактів заперечити не можна. Вони вже занотовані навіть пресою, а не то що протоколами конференцій.

Л. Васілевський та інші просили мене дати для делегації матеріали, які доводили-б усю фікцію радянської України. Звичайно це їм потрібно не для української користі, а виключно для дискредитації большевицького „самовизначіння народів” та про самостійність в радянщині ріжних народів. Разом з тим такі матеріали мали-б бути і проти розмов про плебісцит в Галичині. Незважаючи на це все, вважаю потрібним такі матеріали дати, бо може дійсно українська справа буде піднесена на конференції.

Бачився з багатьома кореспондентами чужинецьких газет. Мені в побаченнях пособляє директор латвійської телеграфічної агенції. Дуже симпатична людина й щиро ставиться до української справи. Чужинецькі газети назагал дуже мало пишуть про українську справу, а американські кореспонденти, як я довідався, в своїх телеграмах навіть не згадують про мандати радянської України, які признали поляки. Вони нічого не подають і про большевицьку галицьку делегацію, чи про ту, що в Штетіні. Пояснюють вони це тим, що

ні американський уряд, ні американський загал тепер не цікавиться українською справою.

В день я бачився з Меєровицом. Він певний, що поляки помиряться з большевиками, не рахуючись з інтересами інших народів. Також стрів Кенінша, латвійського посла до Польщі, котрий недавно приїхав з Варшави. Він каже, що поляки навіть у Варшаві зовсім не числяться з квітневим договором Польщі з УНР, а тимбільше їм нема чого рахуватися з ним у Ризі.

Між іншим під час чаю й пізніше з розмов з окремими членами делегації я помітив подвійність в делегації: Домбський, Грабський та інші єндеки не вважають потрібним навіть говорити про самостійність України. Деякі військові, а головно пілсудчики, з яких найяскравіший командант Карло Полякевич, кажуть, що щоб не думав Домбський, Грабський і компанія, значіння не має, бо Пілсудський стойть за самостійну Україну, а що він задумав, то те переведе в життя.

26 вересня. Переговорів нема. Агентурі погають відомості, що становище большевицької армії все погіршується. Від мого уряду й досі нема нічого в справі мирових переговорів. Приїхала галицька делегація на чолі з д-ром К. Левицким. Треба буде звязатись з нею. Знаю лише Назарука, то треба буде побачитися з ним.

Прибуття галицької делегації до Риги поляки стрінули з нестриманою ворожістю. Домбський, Грабський та інші члени делегації все заявляли, що вони в ніякому разі не допустять розмов про Галичину на конференції й коли-б питання Галичини большевики підтримували далі, то поляки перервуть переговори й вернуться до Варшави. Домбський категорично заявив Йофе, щоб той питання Галичини не підносив, бо вона, мовляв, ніколи не належала до Росії, а тепер вона є нероздільною частиною Польщі.

Мої інформатори подали, що большевики спочатку дійсно думали поставити під широку дебату справу Галичини, але після категоричних заяв ріжких членів польської делегації, вони не будуть настоювати навіть на плебісциті. Дійсно так і сталося. Чим далі, тим Йофе більше тратив свій воїницький тон і старався обійти мовчанкою всі дразливі питання, які можуть привести до розбиття переговорів.

Рижська преса спутала призвища Андрія Лівицького та

д-ра К. Левицького, а тому написала, що до Риги прибула делегація „петлюровського” уряду. Разом з тим преса дивувалася, що поляки висловлюються проти допущення цієї делегації на мирову конференцію в той час, як большевики мовчать. Польська делегація подала до преси таку офіційну заяву:

„З нагоди повідомлення рижських газет, що до Риги прибула делегація українців з Костем Левицьким і комуністом Брайтером на чолі, бюро преси поль. мир. делегації повідомляє, що ці особи нікого не заступають. Ті, що в 1918 році з Петлюрою на чолі створили українську раду й боролися з поляками, помирилися з ними на грунті признання автономії Східній Галичині й створення незалежної української держави на схід від ріки Збруч. В цей час є дві України: Україна Петлюри й Павленка, котра веде війну проти большевиків разом з польською армією, що заняла вже Камянець Подільський, Прокурів і Ново-Константинів, а також радянська Україна Раковського. Котра з тих двох Україн переможе — покаже недалека будуччина. Третя Україна германофіла Петрушевича, який посварився з Петлюрою й післав у Ригу делегацію К. Левицького, є вигадкою”.

Не маючи звязку з галицькою делегацією я дістав через білорусів копію заяви д-ра К. Левицького, яку він мав передати для преси, здається, як відповідь на цей комунікат поляків. Ось та заява:

„Східна Галичина оголосила свою незалежність 19 жовтня 1918 року на загальному національному конгресі у Львові. Конгрес виділив з себе Національну Раду, котра, в свою чергу, вибрала уряд. Конгрес постановив офіційно називати Східну Галичину — Західна Українська Народня Республіка. Територія республіки займала 55 тисяч квадратових кільометрів з населенням в 5 мільйонів. В складі населення було 70 процентів українців, 13 процентів жидів, 2 процентів німців, а решта поляки. Галицьким урядом скрізь була встановлена своя адміністрація та організована армія. Поляки зробили спробу скинути галицький уряд. Тому, що сили поляків значно переважали, українці змушені були покинути Львів, але влада в Тернополі, Станиславові, Дрогобичі та в інших містах залишалася в руках галицького уряду. Польща вживала всіх заходів, щоб дістати для себе нафтovий район і при допомозі галірівської армії, що діяла з виключним зни-

ством, відкинула галицьку армію на російську Україну. Галицький уряд увійшов в контакт з урядом Симона Петлюри й обидва уряди почали спільну боротьбу з большевиками, думаючи, що покінчивши з большевиками на Україні, можна потім взятися за звільнення Галичини від поляків. Завдяки галицькій армії звільнення України від большевиків пішло швидко й було занято Київ. Та Петлюра скоро повів рішуче польнофільську політику, а галицький уряд, що боровся проти польонізації Галичини, змушений був розірвати з Петлюрою.

„У Ризі галицька делегація хоче добитися признання самостійності й незалежності Східної Галичини, яка тепер обернута в польську кольонію”.

Я вважав конче потрібним звязатися хоч посередно з галицькою делегацією, щоб моя праця не йшла в розріз з її працею та особливо, щоб наші прилюдні виступи з ріжними інформаціями та пропагандою не перечилися між собою. Для звязку я вжив білорусів, з якими в мене ввесь час були найліпші відносини. Найбільше працював білоруський посол К. Езовітов, інженер Головінський та інші члени білоруської делегації. Через них я хотів дістати й регулярно діставати від галицької делегації всі копії їх прилюдних заяв та комунікатів до преси. Останні, до речі сказати, в більшості ніким не друкувалися. На жаль я не дістав безпосередньо ніразу того, що просив від галицької делегації, а дсводилося діставати ці матеріали іншими шляхами. Зрештою я мав копії й тих заяв, що галицька делегація передавала большевикам, а до того ще й мав деякі інформації про те, як в дійсності до них ставилися большевики, а не лише те, що вони говорили членам галицької делегації.

Таке відношення до мене галицької делегації, що цілковито ігнорувала посла УНР і не хотіла давати йому навіть тих інформацій, що призначалися для публичного вжитку, мене не дуже дивувало. Адже голову делегації я зовсім не зінав. Д-р О. Назарук міг до мене ставитися неприхильно, хоч би ізза того, що в 1919 році не раз я сказав йому терпкі слова, коли він був підлеглим мені державним інспектором корпусу Січових Стрільців й нарешті я звільнив його з того становища наказом Головного Отамана „без пояснення причини”, коли він почав западто „політикувати” в корпусі й гнути „свою лінію”. Д-р Л. Миншуга мав очевидно почуття

недоброзичливости до мене, бо я в армії займав становище занадто високе, порівнюючи з його становищем капрала-писаря в штабі. Можливо, що він колись і відчув на собі інспекторську руку, хоч я цього не пригадував собі. Мимо того у д-ра Л. Мишуги розвинуто до найвищого ступіння те, що в психольгії називається „інферіоріті комплекс”. Тому він завжди ставиться з хоробливою заздрістю до кожного, хто або займає вище від нього становище, або кого люди вважають в чім би то не було вищим від нього. З того випливає його гін усе бути напереді й все малюватися перед іншими як найбільш достойною особою. Тому не дивно, що він і до мене ставився ворожо, пам'ятаючи ще з Камянця-Подільського наші занадто нерівні становища в армії. Крім того в певних колах завжди провадилася агітація проти мене, якій піддавалися всі нестійкі елементи армії та громадянства.

Я це все зважив і терпеливо очікував дальншого розвитку подій.

Майже з першого дня приїзду большевицької делегації до Риги, я вважав потрібним улаштуватися так, щоб діставати про неї інформації „з середини”. Як я вже згадав, мені пощастило відразу пристройти туди свого агента К., який працював добре. Він пізніше передавав мені для зняття копій з тої переписки, яку, перебуваючи тоді в Ризі при посольстві УНР як експерт по економічним справам проф. С. Франкфурт провадив з Квірінгом, що був у складі російської делегації й „репрезентував” також українців. Через того агента та інших я діставав майже регулярно досить важні інформації, які разом з інформаціями, зібраними з інших джерел та іншими способами, давали мені можливість утворити певну картину не лише большевицької поведінки в Ризі, але й відгадати ті чинники, які примушують їх поступати так, а не інакше.

Проф. М. Парашука, що тоді був секретарем ревельського посольства УНР, я тримав в Ризі для безпосереднього зв'язку з Мануйльським, до якого М. Парашук ходив кілька разів у ріжних справах. З розмов його з Мануйльським і здається з Квірінгом ми робили певні висновки. Я сам звязався зо скількома членами комуністичної делегації, а з окрема з предсідником російського „Комплленбежа” (Комітет полонених і біженців), який чомусь називав себе поляком і сином бувшого польського міністра Пятака. З ними я відбував кілька разів побачення на конспіративних квартирах, куди я

зявлявся, як галицький комуніст. Та ці побачення довго й часто не могли тревати, бо мене хотіли звести з Бараном та з іншими галицькими комуністами. Довелося не явитися на таке побачення й перервати звязок. Про свій контакт з комуністичною делегацією я сказав міністріві Меєровіцові, щоб у латишського уряду не викликати якихось підозрінь та ріжних міркувань.

Коли в Ризі появився в складі української делегації О. Шумський, якого я добре знав, бо разом з ним працював в 1917 році й навіть сидів в арешті більше двох тижнів, то я з ним звязався й кілька разів відвідував його в готелю, де містилася радянська місія, але про своє побачення з Шумським скажу далі.

Галицька делегація з першого ж дня навязала контакт з большевицькою делегацією. Члени галицької делегації досить частенько відвідували большевицьку делегацію. Про це, звичайно знали в Ризі всі посли чужинецьких держав, латвійський уряд і кореспонденти газет. Мені доводилося вислухати докори від міністра Меєровіца, почасти від французького посла Де Сартіжа та інших за те, що я запевняв їх, що делегація Брайтера не є комуністична, а українська націоналістична. До того поляки мали з тих відвідувань великий атут для своєї агітації проти „галицьких большевиків”, яких „репрезентував” Брайтер, та „германофілів”, презентованих д-ром К. Левицьким. Так само й кореспонденти чужинецької преси, що були всі настроєні ворожко до большевиків, дивилися косим оком на ті відвідування й також схильялися до того, що галицька делегація, то дійсно большевики.

Я в дійсності не знав, що говорить і робить галицька делегація. Мені також відавалося, що члени її занадто багато покладали надій на большевиків. Зібрані мною інформації з ріжних сторін та джерел, все більше переконували мене, що большевики не будуть сваритися з поляками ізза Галичини, бо становище їх армії було трагічне й вона все більше розкладалася. Справа Галичини ще не була вирішена на міжнародному форумі, а тому годі було звязувати нам її з большевицькою обороною та ще так, щоб давало полякам козирі в руки для агітації перед великими й малими державами світу. Безперечно посли антанти й кореспонденти газет звернули увагу в своїх звітах на це й освітлюва-

ли не лише делегацію, але й галицький уряд та народ, як большевиків. Це в той час, як сам галицький уряд заявляв, що рішення справи Галичини він передав у руки протикомунистичної антанти. Така поведінка галицької делегації йшла на руку поляків. Як відомо, тоді германофільство також не тішилося популярністю ні в французів, ні в англійців, ні в прибалтійських державах, ні навіть в інших державах, що йшли на поводі антанти. Тому мені здавалося хибним поступовання галицької делегації й я вважав конче потрібним переговорити самому з ким небудь з делегації. Спинився я на д-рові О. Назарукові, як одинокому членові делегації, яко-гс я знав ближче, і з яким я міг приватно й отверто говорити. Я хотів подати йому факти, які зібрав, щоб ними остерегти галицьку делегацію й взагалі галицьких політиків від ставки на большевиків.

Через білорусів я подав до відома, що хочу бачити д-ра О. Назарука в себе на приватному помешканні. Це побачення відбулося дуже рано 3 жовтня в моєму помешканні на Антонівській вулиці. Стрінулися ми з д-ром О. Назаруком досить по приятельськи й розмова наша тривала пару годин. В ній я старався подати до відома д-ра О. Назарука відомості про те, як справа тепер виглядає в Росії, де відбувалися в той час страйки залізничників, льокальні бунти селянства й робітництва. Большевицька армія все більше тратила боєздатність й розкладалася. В сільському господарстві прийшло до повного хаосу й вся радянщина опинилася перед голодом, що по загальним обчисленням міг забрати не менше 10 мільйонів населення. Як пізніше життя показало, ці обчислення не далеко відійшли від правди, хоч може спізнився голод на один рік. Я навмисне становище радянщини малював у переборщено чорних фарбах, щоб хоч трохи підорвати віру галицької делегації в большевиків.

Зокрема я звертав увагу д-ра О. Назарука на те, що й Польща не має таких симпатій серед держав, які вона мала раніше. Розчаровання в Польщі наступило навіть у Франції. Цим я хотів звернути його увагу на те, що треба поширити агітацію за права Галичини на міжнародному терені, а не влазити по вуха до радянської Росії. Тоді ж я радив і подавав докази, чому треба галичанам перенести свою головну пропаганду з Парижу до Англії. Особливо я підкреслював необхідність вести найширшу пропаганду української галицької

справи в Лідзі Націй та на інших міжнародних зібраннях, конгресах і зїздах, де лише можливо. Треба було світову опішю перетягнути на сторону Галичини — ось основний був напрям моїх розмов з д-ром О. Назаруком.

Тоді ж я звернув увагу на те, що ні Йофе, ні Домбський не поставлять на обговорення конференції галицької справи. Йофе може зачепити її десь в промові, але це він зробить лише „для красного словца”, щоб заспокоїти комуністів на Україні, що мовляв інтереси України делегація в Ризі думає боронити, а також щоб подати большевикам у Галичині атут для агітації за їх партією серед національно настроєного українського населення тієї землі. Разом з тим я попутно старався вияснити д-рові О. Назарукові, що коли уряд УНР має тепер які переговори з Врангелем, то це лише тактичний крок, бо ніхто не вірить в успіх акції Врангеля. Я саме тоді передав англійському послові Таленсові інформаційний меморандум про неминучий упадок Врангеля, акцію якого я назвав агонією деникінської авантюри.

Щодо праці галицької делегації в Ризі, то я зазначив, що вона не використовує, на мою думку, присутності кореспондентів чужинецької преси в Ризі. Я радив запросити кореспондентів газет поїхати до Галичини, щоб там на місци вони дослідили відносини й подали правдиві інформації про Галичину, про боротьбу галицького народу за свою державність, про польський терор, про антирадянські й антипольські настрої українських провідників та мас і т. п. Радив найближче познайомитися особисто з кореспондентами, взяти їх особисті адреси, щоб переслати їм матеріали про Галичину. На закінчення просив переслати мені матеріали польських звірств у Галичині, але щоб ті матеріали були фактичними й точними. Я хотів їх використати для інформації чужинецьких послів у Ризі, з більшістю яких у мене були гарні відносини. Особливо я хотів їх передати англійському та французькому представникам, з яким я найчастіше бачився.

Поза тим були ще широкі розмови про взаємовідносини галичан та наддніпрянців, про політику урядів і т. п. Між іншим в розмовах зо мною д-р О. Назарук висловив здивовання, що я, посол уряду УНР, того уряду, що віддав Галичину полякам, піби дуже зацікавлений у кориснім рішенню для галицького народу справи Галичини. На це я йому від-

повів, що під час ріжких мирових договорів, особливо, коли переможець диктує умови переможеному, доводиться відступати й більше інтегральні території ворогові, щоб лише вдергати при життю рештки державного організму.

Ми, придніпрянці, на Галичину дивимося, як на український терен, який потрібний життєво Україні для повного розвитку її державного життя. Не лише з того сантименту, що цей терен населений українським народом, але й з життєвих інтересів розвитку держави галицька земля потрібна Україні, як терен, через який Україна може звязатися з цілою Європою та мати більше можливостей до ріжких міжнародних комбінацій. Без Галичини Україна все буде затиснена між двома її історичними ворогами Польщею та Росією. Посідання Україною Галичини й дальших земель на захід, розірве отою ворожий перстень. Тому в процесі завершення будови своєї держави Україна перед нічим не спинеться, щоб обєднати галицьку землю з Придніпрянчиною, навіть коли-б цього не хотіла галицька інтелігенція. В боротьбі за свої життєві інтереси Україна, як і кожна держава, не спинеться перед війною, а тим більше за свої землі й навіть більше того постарається всіми засобами перевести юніфікацію всіх своїх земель, борючись найрішучішим способом як проти зовнішніх так і проти внутрішніх противників юніфікації.

Розсталися ми з Назаруком, як мені здавалося, добре.

Щоб не відкладати на довго інформаційну працю галицької місії серед чужинецьких кореспондентів, я цього-ж таки дня порозумівся з директором латвійської телеграфічної (урядової) агенції, щоб він допоміг улаштувати галицькій делегації рвавт з представниками чужинецької преси. Такий рвавт мав би відбутися в помешканні білоруської дипломатичної місії. Вечером я попросив білоруського посла К. Езовітова піти до галицької делегації переговорити з нею в цій же справі. Всі кошти по урядженні рвавта я обіцяв узяти на кошт посольства УНР. Звичайно це мало лишитися між нами.

Не знаю з яких мотивів галицька делегація відмовилася від побачення з чужинецькими кореспондентами та від урядження рвавта. Я думав також бути зо своїми членами посольства на рвавті, ніби то на запрошення білорусів. Цим думав підкреслити, що галицька делегація також національна й антибільшевицька. На тім рвавті мало-б переговоритися ба-

гато справ з кореспондентами й вияснитися, що галицькі політики стоять твердо на демократичному ґрунті, а разом з ними ввесь народ галицький настроєний проти большевиків. Я навіть радив д-рові О. Назарукові, щоб в цій справі галицька делегація видала комунікат до преси й взагалі у галицькій агітації за кордоном щоб якнайчастіше підкреслювалося антибольшевизм.

Після побачення з О. Назаруком, я нікого з галицької делегації не стрінув. До цього часу я не мав нагоди познайомитися з Брайтером, щоб мати особисте враження, а також і з д-ром К. Левицьким, якого, правда, перший раз у своєму життю я побачив в 1921 році на святі Шевченка в Ризі, але з ним не говорив нічого.

8 жовтня галицька делегація змушенна була виїхати з Риги в Штетін, залишивши в Ризі враження, що це була дійсно комуністична делегація. Поляки ввесь час старалися злинути на латишський уряд, щоб він вислав скорше геть з Риги „галицьких большевиків”, а мені доводилося не раз боронити ту делегацію перед Мсеровіцем, та поляки „фактами”, які давала їм у руки сама галицька делегація — перемогли.

Безперечно це поляки використовували пізніше на світовім форумі, щоб „доказувати”, разом з іншими „фактами” що Галичина та її уряд комуністичні. Тоді весь світ нестримано вороже ставився до комуністів і боявся їх походу на Європу. Основна лінія цілої європейської міжнародної політики була тоді — боротьба з комуністичною Росією. Польща домагалася признання окупації нею Галичини, головно спираючись на те, що вони в Галичині здавили большевизм і впровадили „лад”. Так само й в Америці поляки широко використовували проти українців перебування в складі галицької дипломатичної місії до Вашингтону одного з членів галицької „комуністичної” делегації до Риги. Це також мало негативний вплив на постановку галицької справи у Вашингтоні в той час, коли там були абсолютно ворожі настрої до всього того, що мало найменший натяк на комунізм.

Вертаюся знову до праці мирової конференції. Смерть генерала Поліванова викликала в Ризі велику сенсацію й породила багато чуток. Говорилося, що він отруївся, не маючи можливості далі знести свого співробітництва з большевиками. Та іще більшою сенсацією були проводи його тіла вече-

рэм 25 вересня на рижський двірець для відправи в Москву. Перенос тіла з готелю до двірця був зроблений при участі православного духівництва з хрестами, хоругвами, свічками й кадилами. За гробом ішов Йофе та всі члени радянської делегації. Дивним контрастом здавалися оті вороги всякої реалігії й богоборці большевики, коли вони з великою урочистю йшли за гробом, знявши свої капелюхи, вислухували цовгі похоронні співи та паастас. Від польської делегації, а також з осіб дипломатичного корпуса нікого на похороні не було. Це показувало, як всі негативно ставилися в Ризі до большевиків. Серед латвійських большевиків похорон генерала Поліванова, а властиво участь в похоронній процесії Йофе та інших членів большевицької делегації викликало справжній переполох і замішання.

24 вересня польська армія захопила Гродно й завдала там тяжкий удар червоній армії. До Риги доходили відомості, що в червоній армії вже почали отверто домагатися негайного заключення миру й почалися бунти та самовільне залишення фронту більшими частинами військ. У ночі з 26-го на 27-го вересня Йофе одержав наказ з Москви негайно підписати за всяку ціну перемиря, навіть не торгуючись з поляками. Це остаточно припечатувало українську справу, бо тепер уже поляки могли диктувати свої умови миру, які їм найбільше вигідні. Тому Йофе негайно по відкриттю чергового засідання мирової конференції 27 вересня взяв позачергово слово й зробив пропозицію не говорити тут більше про принципи й основи миру, а негайно утворити комісію по виробленню умов перемиря.

Польська делегація домагалася утворити не одну, а дві комісії: одну для вироблення умов перемиря, а другу для вироблення умов миру, бо поляки перемиря ставили в залежність від погодження хоч у головних засадах умов миру, Йофе на це довелося нарешті згодитися, бо дійсно становище червоної армії було вже трагічним й грatisя далі з затягуванням переговорів для большевиків було дуже ризиковано. В комісію по виробленню основ перемиря ввійшли майже всі члени обох делегацій і робота її властиво була пленарними засіданнями конференції, але замкнутими для публіки й кореспондентів.

Після згоди поляків на створення такої комісії, щоби звалися „Головна Комісія”, Йофе й Мануйльський цілу пів вели телеграфічні переговори по прямому дроту з Москвою. Тим-

часом наступ польської армії трохи був припинений і це дalo большевикам передишку в армії та дало можливість припинити той розклад в її частинах, який вже почав дуже ширитися. Привернення дисципліни в армії дало большевикам відвагу запропонувати несподівано рішучі умови миру й перемиря. 28 вересня на засідання „Головної Комісії“ Йосеф оголосив приблизно такі умови миру:

„1. Обидві сторони без застережень признають незалежність і самостійність новоповсталих республік, народи яких заявилися за самостійне життя. Обидві сторони урочисто підтверджують незалежність Білорусії, Литви й України.

„2. Обидві сторони, признаючи в принципі незалежність Східної Галичини, згоджуються на урядження там плебісциту на підставі всезагального, прямого, рівного й таємного голосування.

„3. Обидві сторони відмовляються від втручування у внутрішні справи України, Білорусії, Литви й Східної Галичини, в разі створення в останній свого власного державного устрою.

„4. Росія безумовно і навічні часи відмовляється від суверенних прав над польським народом та його територією.

„5. Через 48 годин з моменту підписання перемиря всі воєнні операції припиняються й польська армія відходить на 25 верст від наміченого майбутнього держаного кордону, при тім відхід польської армії має переводитися зо швидкістю не менше 20 верст на добу. Зарядження нейтральною смugoю покладається на урядові органи Польщі, Білорусії й України, де кому належиться.

„6. Обидві сторони не дозволяють на своїй стороні перебування або творення урядів, груп і організацій, які вороже настроєні до договорюючихся держав. Забороняється вербування та мобілізацію особистого складу армії, а також перебування урядів, представників та урядових осіб, які ставлять свою метою збройну боротьбу проти договорюючихся сторін.

„7. Обидві сторони признають, що з минувшої принадлежності Польщі до Росії, для обох сторін не випливає ніяких зобовязань. Росія зобовязується повернути Польщі архіви, бібліотеки, предмети штуки, воєнні та історичні трофеї, пам'ятники старовини, які вивезено до Росії з часів розділу Польщі.

„8. Обопільна відмова від всіх прав на принадлежність земель Польщі до Росії й відмова від розрахунків по золотому фонду бувшої російської держави”.

Ці умови миру були цілком несподіваними для поляків, які чекали більшого уступства зо сторони большевиків у той час, як їх армія відступала на всьому фронті. Для відповіді на ці умови Домбський попросив перерви засідань комісії, поки поляки не вироблять свою контр-пропозицію. Большевицькі умови поляки передали до Варшави й почали вичікувати дальншого розвитку подій.

Йофе з нетерпінням вичікував засідання Головної Комісії й помітно непокоївся, що мирові переговори затягаються. Він кілька разів приїздив до Дому Чорноголових, запрошуючи поляків на засідання комісії, але польська делегація не зявлялася. Тимчасом большевицька армія знову мала велику поразку, особливо на відтінку, де була українська армія, що з успіхом просувалася в глибину Поділля в напрямку до Києва, беручи в п'язон значні боєві частини червоної армії. Йофе одержав з Москви прочухана за те, що дозволив собі переборщти в вимогах, які він поставив полякам. Сам Йофе почав направляти та змякшувати те враження, яке викликала його заява в Головній Комісії про російські умови миру. Ті умови миру були оголошені ним головно з агітаційною метою, щоб підкреслити большевицьку „оборону” прав національностей. Він в одному інтервю до газет отверто заявив, що російська делегація властиво не буде настоювати на обговорення справи Східної Галичини на конференції й навіть може говорити про розділ золотого фонда бувшої Росії та про видачу Польщі частини його, яка припаде її.

В іншому інтервю Йофе заявляв, що большевики готові зробити й більші уступки, бо, мовляв, вони бажають за всяку ціну спінення кровопролиття на фронті й хочуть скорішого миру, щоб заняться внутрішнім упорядкованням своєї держави. Та поляки на це пускання пробних бальонів комуністами не відповідали нічого кілька днів. Тоді Йофе написав листа до Домбського, в якому він, між іншим, звалюючи вину за відтягання переговорів і дальнє пролиття кропи на поляків, на закінчення просив Домбського призначити як найскорше день слідуючого засідання Головної Комісії. Разом з тим він категорично підкреслював, що радянська делегація згори згоджується на всі польські пропозиції, якого-б змісту вони не були.

На цей лист Домбський відповів, що причиною затягування переговорів є несподівані мирові пропозиції большевицької делегації, які вона зробила 28 вересня. Ці пропозиції значно ріжняться від декларації радянської мирової делегації, яку вона виголосила 24 вересня. Та разом з тим Домбський ухилився від призначення часу на засідання Головної Комісії й відповів, що день засідань буде призначений в свій час за порозумінням секретарів обох делегацій і що про день зустрічі секретарів в цій справі він, Домбський, повідомить Йофе, коли прийде час. Отже не поміг і лист Йофе з обіцянкою згори приняти всілякі умови поляків.

Разом з тим польське пресове бюро в Ризі оголосило, що переговори далі могли-б провадитися, коли-б большевики приняли приблизно такі засади дальших мирових переговорів:

а) „Питання Східної Галичини є польське внутрішнє, до котрого Росія не має ніякого діла. Тому це питання безумовно виключається з програми конференції.

б) „Кордони мають бути такі, що забезпечували-б інтереси польської держави й включали-б усі етнографічні польські землі. Те, що в Ризі пропонують тепер большевики, є границі, які вони запропонували в Мінську, коли большевицька армія мала великі успіхи на фронті.

в) „Поляки не відмовляться від одержання частини з золотого російського фонду, яка припаде на Польщу, тим більше, що інші республіки, які вже підписали мир з Росією, свою квоту з цього фонду вже отримали.

г) „Поляки домагаються повернення всіх воєнних трофеїв та історичних, мистецьких і культурних цінностей, не залежно від того, чи це завдасть шкоду російським галерям і збіркам, чи ні. В першу чергу мають бути повернуті Польщі 600,000 томів бібліотеки єпископа Залуського, яку вивезено в Петербург в 18 століттю, цінна мебля варшавського королівського замку, твори штуки, які вивезено тоді й знамена (прапори) польських повстанців 1794, 1830 і 1863 років.

По Ризі поширилася чутка, мабуть розповсюднена са-миими большевиками, що ці умови вони готові приняти, аби лише скоріше почалися засідання Головної Комісії. Нарешті Домбський послав свого секретаря стрінутися з секретарем російської делегації. По тім побаченню обох секретарів засідання Головної Комісії було призначено на 12 годину дня 4

жовтня. Але Домбський приїхав на це засідання зо своїми співробітниками лише в 7 годині вечером, а Йофе, що чекав на нього від 12 години в полуднє, з гірко-приємною усмішкою, але зо справжнім задоволенням стрів Домбського. Тепер уже в нікого не було сумніву, що большевики дійсно приймуть „всілякі польські умови”.

Над вечір 3 жовтня приїхав до Риги український сенатор С. П. Шелухін, щоб „узяти участь в мировій конференції” як голова делегації УНР, але від уряду не мав ніяких інструкцій і вказівок.

Перед кількома днями до його приїзду прибув до Риги з Варшави п. Олесіюк, який також не привіз ніяких інструкцій та точних наказів щодо праці рижського посольства в звязку з мировими переговорами, або навіть інструкцій до мирової делегації УНР, яку мало скласти посольство УНР в Латвії з головою делегації сенатором С. Шелухіним. Правда, п. Олесіюк привіз „широкі інформації”, але всі вони були загального характеру й зводилися до того, що „все буде гаразд, бо в Варшаві справи наші стоять добре”. Він же повідомив мене, що до Риги приїде сенатор С. Шелухін, як голова української делегації на мирову конференцію й що я призначений йому на заступника, а Олесіюк членом делегації. Інших членів делегації доведеться поповнити зо складу моого посольства та з українського генерального конзульства в Ризі.

Я думав, що справа з допуском делегації УНР до рижських переговорів у Варшаві вже рішена позитивно й сенатор С. Шелухін привезе з собою не лише відповідні повноважності, але й Домбський одержить відповідні вказівки від свого уряду. Становище большевицької армії, по агентурним відомостям, було таким; що мені здавалося, що полякам тоді можна було поставити таке домагання, навіть ризикуючи тим, що большевики його відкинутуть і на тому розіб'ються мирові переговори. Тоді польська армія могла знову почати наступ і тим вона дасть піддержку українській армії в її наступі на Київ. Червона армія не витримала-б наступу польсько-української армії, а до того ще й наступу Врангеля з півдня. Чи був би кінець большевицької влади й на Московщині, годі сказати, але що Україну можна було тоді звільнити з під большевицької окупації, то в цьому мало хто сумнівався.

Отже сенатор С. Шелухін також приїхав, як кажуть, з погрожніми руками. Він сподівався, що в мене вже є всі інформації від уряду й накази та інструкції й був дуже здивований, що нема нічого. Після того, як я його поінформував, що поляки визнали мандати Йофе заступати й радянську Україну, сенатор був дуже обурений, побачивши, що приїзд його був недоцільним і непотрібним. Та все ж ми рішили добитися офіційного побачення з Домбським й іншими членами польської делегації.

Я негайно повідомив польського посла Каменецького про приїзд сенатора С. Шелухіна й просив його призначити нам як найскорше побачення з Домбським, бо від того побачення залежатиме дальша наша поведінка в Ризі. Побачення з Домбським було призначено на ранок 7 жовтня. На те побачення пішов сенатор С. Шелухін, я та Олесюк. Домбський нас приняв у себе в готелю, де разом з ним були й інші члени делегації, як Кернік, Перль, Грабський, Васілевський та ще кілька. Але в міжчасі стали події, які властиво робили наше побачення непотрібним. Та все ж ми вважали бажаним офіційно переговорити з польською делегацією, хоч би в інформаційних цілях. До того в мене був уже налагоджений постійний контакт з окремими делегатами й я бачив, що між ними існує властиво дві групи. Перша на чолі з Домбським, Грабським, Керніком, хотіла найскорше підписати мир з большевиками, а друга група: це були яскраві пілсудчики, які вважали потрібним продовжувати війну до повного розгрому большевицької армії. Вони також стояли за виконання не лише договору з урядом УНР, але і за виконання додатку до нього про воєнну конвенцію, що була інтегральною частиною договору. Найвиразнішим представником цієї групи був командир Полякевич, з яким я майже кожного дня стрічався.

Між тим наступило 5 жовтня, день до якого дня большевики вимагали від поляків ультимативно підписати умови перемиря й прелімінарного миру. Цей ультімат полякам був зроблений 23 вересня постановою ВЦКА. Наному останньому засіданні сесії ВЦК, подаючи довгі пояснення, запропонував Польщі такі умови згоди:

„І. Уряд РСФСР, приймаючи на увагу заяву польської делегації про те, що вона не може приняти попередніх умов російсько-української делегації про скорочення кількості польської армії, про демобілізацію її воєнної промисловості,

сти, про видання зброї й про повний перехід у володіння РСФСР залізниці Волковиськ-Граєво, відмовляється від цих умов і висловлює готовність в такому змісті зробити пропозиції союзній Українській Республіці.

„2. РСФСР готова негайно підписати перемиря й прелімінарні умови миру на основі признання кордонів між Польщею й Росією по лінії, що проходить значно на схід від кордону, установленого верховною радою 3 грудня 1919 року з тим, що Східна Галичина лишається на захід від цього кордону.

„РСФСР вважає, що цим своїм предложенням вона зробила все можливе й необхідне для підписання миру та по завалення російських, польських, білоруських і українських трудових мас від тягаря зимової кампанії. Відкинення цієї пропозиції Польщею означало-б, що Польща вирішила, маєть під тиском імперіалістів Франції та других держав антанті, на зимову кампанію, тому ВЦІК змушений заявiti, що ця пропозиція має силу протягом 10 днів, по упливу цього терміну, тобто, як що до 5 жовтня 1920 року прелімінарні умови миру не будуть підписані, Рада Народних Комісарів вважатиме себе в праві змінити ці умови.

„Радянська Росія, йдучи на такі жертви ізза миру, робить це в повній свідомості своєї правоти й невичерпаності сил російських та українських працюючих мас, які готові твердо й рішуче стати на оборону радянських республік, як цю польський уряд рішиться взяти на себе перед цілим світом відповідальність за продовження війни та дальнє кровопролиття.

„Ось чому ВЦІК певний, що пропуск цього терміну предрішує фактично питання зимової кампанії”.

Передаючи 24 вересня цю постанову ВЦІКА полякам, Гюфе від себе писав Домбському: „Тепер вибір війни чи миру цілковито залежить від рішення уряду польської республіки. Ми ставимо перед вами конкретні пропозиції, на які чекаємо від вас відповіді”.

Поляки, здавалося, зігнорували цей ультімат радянської делегації й незалежно від нього оголосили свої умови миру, які далеко відбігали від того, що пропонували більшевики. Ці умови вони пізніше ще більше заострили й поставили ще тяжчі умови для більшевиків. Здавалося всім в Ризі, що миру скоро не буде, або мирові переговори навіть розіб'ються зовсім. Стало відомо, що до Риги збирається приїхати мі-

ністер закордонних справ Сапега, який поставить ще суворіші умови большевикам, або розірве переговори й воєнні операції підуть на фронті проти большевиків ще з більшою чинезивністю. Полякевич та інші сторонники продовження війни до повного розгрому большевицької армії запевняли мене, що Сапега приїде для того, щоб припинити переговори з большевиками, або примусити їх згодитися на признання незалежності України з національним урядом, бо тим Польща виконає свої зобовязання супроти уряду УНР, які зазначені в польсько-українському договорі від 21 квітня 1920 року.

Як я вже подав раніше, ці мирові большевицькі умови кілька разів мінялися та все послаблялися, але це не наближувало порозуміння між поляками та большевиками. Больше-вики вже зробили головнішу уступку полякам, відмовившись від Східної Галичини й цілком отверто пропонуючи їм все дальнє відступлення українських земель. Та це поляків не задовольняло, або дійсно в Варшаві не зважалися підписувати мир, бо були течії, які хотіли продовжувати війну далі. Про це багато говорилося в Ризі й в звязку з цією боротьбою ставилося затягування Домбським переговорів та можливість приїзду до Риги Сапеги.

Перерва в переговорах тривала від 28 вересня по 4 жовтня, коли нарешті Домбський згодився на засідання „Головної Комісії”. Під час засідання Йофе нагадав Домбському, що 5 жовтня кінчиться термін ультімату, а тому треба рішитися на перемиря тепер. Домбський рішуче відмовився числитися з ультіматом большевиків, називаючи тактику Йофе шантажом. Йофе дуже слабо відповідав Домбському й видно було, що почувався пригніченим. Він, правда, ще раз зайкнувся про Східну Галичину, де „все населення бажає створення незалежної держави”. Домбський всі заяви Йофе ігнорував і тримався дуже вояовничо та непримиримо. Нарешті засідання комісії було закінчене, коли здавалося, що обидва голови делегацій остаточно пересварилися між собою. А що було найголовніше, так це те, що Домбський, який тоді голосував, не призначив дня для слідуючого засідання. Пішли чутки й навіть певність в багатьох членів польської делегації, з якими я говорив, що переговори остаточно розіб'ються. Сторонники дальнії війни з Росією раділи.

Та події тоді розвивалися з кінематографічною швидкістю. Йофе про останнє засідання Головної Комісії пові-

ломив Москву й разом з тим повідомив, що поляки затягають переговори про мир та готові навіть розірвати їх. А в той саме час у червоній армії знову зростав неспокій і шириться домагання негайного перемиря. Вже не лише до командуючого фронтом проти поляків Тухачевського, але й в Москву почали зявлятися делегації від ріжких військових частин з вимогою негайного миру. Правда, Москва робила вигляд, що ці делегації мало її турбують, а деякі з делегатів були навіть розстріляні. Тимчасом Чічерін післав до Риги телеграму Йофе, щоб той за всяку ціну добився від поляків замирення й миру. Чічерін навіть нахвалювався змінити Йофе й відкликати в Москву, де його чекає сувора розправа.

Одержанши такий категоричний наказ, Йофе рішив, що тепер нема чого торгуватися з поляками, а треба негайно добитися перемиря. Він покликав по телефону Домбського вечором 5 жовтня й умовився з ним негайно побачитися. Обидва голови делегацій так спішили на це побачення, що „не встигли повідомити інших членів делегації”. Побачення це тривало десь до 10 години вечера. Ніхто тоді не зінав, що на ньому говорилося, але всіх уразив маленький документик, який був підписаний обома головами делегацій, як вислід їх побачення. Такого документа ще не знала ніяка історія мирових переговорів та історія воєн. Йофе й Домбський перший раз в історії народів підписали документ, яким зобов'язувалися зробити за три дні перемиря на фронті. Документ цей був такий:

„Предсідник польської мирової делегації й предсідник російсько-української мирової делегації, на своїй нараді 5 цього жовтня ухвалили: з огляду на досягнення під час наради предсідників обох сторін згоди по всім основним питанням прелімінарного миру й перемиря, рішили підписати договір про перемиря й прелімінарні умови перемиря між Польщею з одної сторони й Росією та Україною з другої, не пізніше п'ятниці, восьмого цього жовтня. Я. Домбський. А. Йофе”.

Опублікувавши цього протоколу в той час, коли всім здавалося, що переговори відтягаються на неозначений час, або навіть здавалося, що вони знайшлися на передодні розриву, викликало в Ризі небувалу сенсацію не лише серед дипломатів, політиків, кореспондентів газет, але й серед самих членів мирових делегацій. Частина членів польської делегації була до скрайності обурена „самочинним” посту-

пованням Домбського, який підписав такий важній документ, не порадившись з ніким з делегатів. Він навіть не радився з воєнними фахівцями в його делегації, щоб мати від них опінію, чи по стратегічним умовам можливе перемиря в означений час?

Добре памятаю, як до мене в посольство прийшов десь по другій годині вночі командант Карло Полякович і з обуренням говорив про поступок Домбського та ще саме в той час, коли в Ригу мав приїхати з Варшави міністер загорничих справ Сапега. К. Полякович добре тоді розумів, що поступок Домбського поставив у тяжке становище армію У. Н. Р., якої це перемиря не торкається, а яка без активної піддержки польської армії засуджена на загибель. Він розумів усю нешляхотність і зрадливість, я сказав би, поступовання Домбського. Він вважав потрібним це сказати мені, щоб я негайно шифрованою телеграмою повідомив уряд УНР про те, що сталося в Ризі, щоб коли не можна буде цей протокол анулювати в Варшаві, то щоб армія УНР за три дні не опинилася в такій ситуації, коли вона загине. Я подякував Поляковичові за його чесне ставлення до української армії, але в Варшаву не міг послати телеграми, бо не був певним за свійшифр, а також ще більше був певний, що уряд УНР буде все знати від польського уряду.

Отже властиво вже не було чого й говорити з Я. Домбським. Стався факт, якому відклику не було. Все ж ранком 7 жовтня сенатор С. Шелухін, пан Олесюк та я звалися в Домбського, як я вже згадував вище. Враження від того побачення в мене залишилося таке гнітуче, що годі його описати. Ясно було, що всі члени польської делегації зговорилися ріжними аргументами доказувати нам, що поляки так поступили також в інтересах українських державників, бо, мовляв, ні армія, ні уряд УНР, тепер не встані далі продовжувати боротьбу, а треба їм мати певну передишку. Крім того, що головне, упадок большевиків в Росії, на їх думку, неминуче привів би до реставрації в Росії сильної центральної влади, яка впершу чергу постарається б знову відновити велику Росію, що не лежить ні в українських, ні в польських інтересах. Далі, мовляв, большевики все одно довго не продержуться, а тимчасом скріпиться сама Польща, відпочинуті українські активні елементи, що змагаються до утворення державності її у відповідний час зможуть знову стати до боротьби.

Не стану тут пригадувати детайлі, може це зробить хтось інший, а для мене все було в тій кімнаті отруєно неправдою, брехнею й старанням замилити очі „дурненьким українцям”. Я навіть про те не думав тоді багато, що робилося в цій кімнаті, а мої думки були на полях Поділля, де наша армія ще билася з ворогом, сподіваючись на підтримку своїх „союзників”, яким рятувала їх столицю, розвивали наступ для здобуття рідної столиці. Перед моїми очима переходили полки змучені походами, ранами й тифом напів-обідрианих і голодних наших вояків, які перемагають свого ворога лише силою свого героїчного духа. І тепер оці люди, сідя маленький, хитрий як лис і зарозумілий Ян Домбський, віддав тих вояків на поталу червоній армії, а інші обидвома руками підлісуються під тим, що зробив Домбський та обґрунтують „доцільність” його поступовання й „корисність” його для нас. Я під час цього двогодинного побачення пізнав і зрозумів отих Домбських так, немов би жив з ними з дитинства поруч і все мав конфлікти за конфліктами.

Вийшли ми звідти з тяжким почуттям і почуванням якоїсь огиди. Так немов ми були серед людей, з якими нижче нашої гідності було не то, що говорити, але й стрічатися на вулиці. Ніхто не зміг сказати отверто й ясно: „Так, ми признали радянську Україну. Нам цього треба. Ви тепер зоро й плема чого нам більше з вами возитися!” А то ні, кожний доказував, що вони наші „ширі приятелі”, що все зроблено в Ризі в обопільних інтересах і навіть по згоді з урядом УНР, який цьому перемирю був радий. Я навіть не міг сказати, що більше мене обурювало, чи поступовання Домбського з його обіцянкою на перемиря, яка давала можливість большевикам негайно, не чекаючи дійсного перемиря, концентрувати свої війська проти армії УНР й, не оглядаючись на польську армію, повести контр-наступ проти армії УНР, чи обурюватися на оті сакраментальні завірення, що все, що робиться — робиться „за вашу й нашу вольносць!” Ще й тепер по пятнадцятьох роках від тої хвилини не можу забути оного почуття огиди й жалю, що нам довелося мати собі за спільніків у визвольній боротьбі типів Яна Домбського.

Після того побачення рішено нами було скласти офіційний протест проти призначення поляками уряду Раковського. Протест той звучав так (переклад з французького):

„Його Експеленції І. Домбовському, Голові Польської делегації на Конференції в Ризі. Рига, 7 жовтня, 1920 року.

„Пане Голово! 6 жовтня 1920 року на мировій конференції в Ризі підписано протокол, в котрім названі контр-агентами „Польща з одного боку й Росія та Україна — з другого боку”, тоді як в дійсності Україна участі в переговорах не бере й не тільки не воювала проти Польщі, а навпаки до нині виступає її союзницею й разом з нею провадить своїми військовими силами акцію проти Росії. Законний український уряд, який по закону 28 січня 1919 року одержав свою владу від Народного Конгресу, має й нині свого представника в Варшаві. Ніякого іншого українського уряду не існує. Склад виступаючих проти Польщі військ свідчить, що український народ в них участі не бере.

„Ситуація, яку творить вищенаведена вказівка в протоколі про участь України, загрожує для неї шкідливими наслідками. Росія дбала ще з кінця 1917 року, щоб поширити свою владу на Україну, російський совітський уряд вживав для цього збройну силу й терор. Там, де не можна було завести совітів, він прибігав до фікції совітської влади й робив інсценіровку її. Щоб поставити свої московські совіти на місце законної влади України — Центральної Ради, російський уряд скликав 4 грудня 1917 р. в Києві селянський зізд. Та з 2,000 членів його було 1950 голосів, які висловилися проти совітської влади на Україні й за демократичну Центральну Раду. Після того, 50 членів зізду, переважно членів комуністичної партії, поїхали до Харкова й там проголосили себе совітським урядом України. Російський совітський уряд повіз цей фіктивний уряд до Берестя-Литовського для переговорів з Німеччиною й іншими державами України. Німеччина, Австрія, Болгарія й Туреччина однаке виявили цю фікцію та інсценіровку, а тому не захstіли вести з ними переговорів.

„Такі фіктивні уряди було утворено совітською російською владою й проголошення совітської влади в Латвії, Естонії, Литві й навіть у самій Польщі під час большевицької військової окупації цих країв. На Україні Всенародній Конгрес 28 січня 1919 року рішуче висловився проти совітської влади.

„Нині, коли вся Україна кипить в боротьбі проти большевиків, російський совітський уряд, подібно тому, як для Берестя, знову утворив фікцію совітського уряду України й інсценірував їого для переговорів з Польщею в Ризі, щоб лобитися признання його Польщею, яка є одним з членів

антанти. І ось нині, як треба думати, з огляду на вище згаданий протокол,sovітська Росія осягнула свого, бо при допомозі Польщі її фікція совітського уряду України набула реального вигляду. Нема сумніву, що все це принесе нову силу большевикам і створить нові утруднення Урядови Української Народної Республіки, а також загрожує великими небезпеками перше за все на Україні, а потім самій Польщі та Європі.

„Тому ми, як уповноважені уряду Української Демократичної Республіки, яка буде продовжувати проти Росії свою оборончу війну, маємо за честь повідомити Вас, Пане Голово, про це й заявiti рiшуче, що всi акти, вирiшення, визнання й постанови мирової конференцiї, як складенi без участi правительства Української Народної Республiки, уряд вважатиме для нього й української держави необовязуючими.

„Не вiдмовте приняти, Пане Голово, вислiв нашої найвищої поваги до Вас.

Представник Уряду Української Народної Республіки, сенатор С. Шелухін, голова української делегацiї на мирову конференцiю.

Посол Української Народної Республіки до Латвiї й уповноважений делегат на мирову конференцiю В. Кедровский”.

Крiм польської мирової делегацiї я його доручив латишському урядовi та послам всiх чужинецьких держав, а також передав до преси. Звичайно, вiн мав лише декларативне значення. Крiм того я тодi вiдвiдав мiнiстра закордонних справ Латвiї З. Мееровiца, щоб поiнформувати його про вiдношення полякiв взагалi до тих договорiв, якi вони пiдписують з iншими й з якою легкiстю вони ламають тi договори. Сенатор С. Шелухiн звернув мою увагу на те, що з визнанням Польщею радянської України мое становище, як посла УНР в Ризi буде тяжким, бо мабуть i Латвiя рiшить пiйти слiдами полякiв й визнає уряд Rakovського. Я вiдвiдав також президента латвiйської республiки Я. Чаксте, щоб i його поiнформувати про вiдношення українцiв до польсько-большевицьких переговорiв та просити його впливу на те, щоб у Латвiї не спiшили з переоцiнкою вiдношення до уряду УНР, бо ознаки такої переоцiнки вже були в деяких радикальних колах. Президент Чаксте був великим прихильником самостiйностi України. Вiн знав українських дiячiв ще з Другої Росiйської Державної Думи, з якими вiн заклав там клub ав-

тономістів. Він нераз розповідав мені про своє приятелювання з старим, відомим українським діячем, послом до Думи від Чернигівщини, І. Шрагом. До поляків Чаксте ставився з великим застереженням, маючи від них негативне враження ще з часів Державної Думи, де „Польське Коло” трималося separatno й погорджувало іншими народностями. Не знаю, на скільки вплив Чаксте стримав виступи латвійського уряду супроти Української Народної Республіки, але вже 18 жовтня в латишській газеті „Соціял Демократс” з'явилася велика стаття, яка, признаючи несправедливість польсько-російського прелімінарного миру супроти України та Білорусі, але ж таки закликала уряд Латвії зробити з польсько-російського перемиря відповідні висновки щодо української та білоруської дипломатичної місії в Ризі. Газета радила, щоб Латвія не сварилася з Москвою та з Варшавою й припинила свої зносини з цими місіями та спричинила їх діяльність в Ризі. Навіть ще більше того „Соціял Демократс” нападав на уряд Латвії за те, що він поміг демократичній Україні стати членом конференції прибалтійських держав і Польщі, яка відбулася в початку вересня 1920 р. в Більдерінгсгофі біля Риги.

Виступ „Соціял Демократс” цілком відповідав тому, що ребилось у Варшаві. Як видно з одного обіжника міністра закордонних справ А. Ніковського до послів УНР, що уряд УНР робив у Варшаві всі можливі старання, щоб на мирові переговори в Ризі було допущено делегацію УНР. Він сподівався, що „Корисне мілітарне становище Польщі, яке забезпечувало їй повну свободу в установленню умов миру та переможеному противникові... та позитивні висліди конференції дипломатичного представництва УНР з польським урядом, давало урядові УНР підставу сподіватися, що польська мирова делегація... доложить зо свого боку, при мирових переговорах з Росією, належних трудів та старань не лише в напрямі охорони прав та інтересів Української Народної Республіки, як свого союзника, але по можності придає для неї також і відповідні політичні користі”...

Не так сталося, як обіцяв уряд Польщі своєму союзникові українському урядові, який в наслідок „позитивних вислідів конференції з польським урядом” вислав до Риги сенатора С. Шелухіна, як голову мирової делегації. Та в Ризі, як говориться в тім же обіжнику: „Делегації УНР не дано

можності співучасти в переговорах й її роля обмежилася лише до конференції з польськими та іншими закордонними представниками в Латвії та до пильного стеження розвою подій"... Далі міністер закордонних справ підкреслює, що: „Не можна поминути того, що прихильна до найскоршого заключення миру більша частина польської делегації стала на тім, що обов'язок Польщі — уділення підтримки урядові УНР — кінчачеться з моменту повороту уряду й армії на територію України”.

Цього ще мало, а: „Треба зазначити, що в тому часі помічено в польській пресі, навіть в півофіційних польських органах, статті, що писалися на підставі „офіційних звідомлень” польської телеграфічної агенції, в яких обвинувачувано українську армію в погромах та в інших злочинних ексцесах”.

Отже в додаток до того, що Польща в Ризі зраджувала свого союзника, вона ще розповсюджувала наклепи й брехню, щоб дискредитувати перед чужим світом українську армію та відібрати від неї симпатії тих, що розуміли ролю української армії в боротьбі проти більшевицької Росії й ставилися прихильно до підтримки тої армії. Полякам треба було обкаляти свого союзника, щоб тим хоч трохи послабити враження від своєї зрадницької поведінки супроти тої армії, яка хоробро билася на полях Поділля з вдесятеро переважаючим ворогом. Таку роль Польщі уряд УНР справедливо вяснив у своїй ноті до уряду Польщі. В тій ноті говорилося, що: „органи польської офіційної преси стараються здискредитувати поєстіж уряду УНР не лише в очах українського й польського громадянства, але й в очах цілого світу та підорвати довірія в можливість зреалізовання союзного договору”. За звичайною для поляків улесливістю й крутійський польський міністер відповів українському урядові, що він не поділяє чуток, які розповсюджують преса й що він: „усе з повною доброзичливістю ставиться до Української Народної Республіки, як до свого союзника”.

Так шахував польський уряд свого союзника назовні. Нічого й говорити, як поляки інформували інші держави про уряд УНР та його армію, подаючи інформації, які годі було перевірити. Зраджуючи явно, даючи ріжні нові обіцянки урядові УНР і запевнюючи його в непорушності союзу, Польща разом з тим всіма силами старалася перед світом, в якому бути сторонники дальнії боротьби проти більшевиків та

сторонники підтримки української армії, як наприклад, Франція, всіх впевнити в тому, що з УНР нема чого числитися, бо мовляв, то банди погромщиків і розбішак. Отак поляки платили своїм союзникам, коли побачили, що вже можуть спокійно ділити українські землі між собою й Московщиною.

Конференція в Бельдерінгсгофі намітила низку ріжких конвенцій та договорів між державами, учасниками конференції: Фінляндією, Естонією, Латвією, Польщею та Україною. Для остаточного вироблення тих конвенцій та до переведення в життя постанов конференції в Ризі була основана рада амбасадорів тих держав, яка збиралася регулярно що тижня. На найближчому ж засіданню тієї ради після російсько-польського перемиря, посол Польщі В. Каменецький на мое запитання, як розуміти теперішню ситуацію, коли поляки вже зламали своїм визнанням уряду радянської України свій договір з 21 квітня 1920 року з урядом УНР, відповів, що нічого не змінилося й договір той лишається правосильним. Тоді сен. С. Шелухін, якого я на те засідання запросив, зложив заяву, що через приступлення польської делегації до мирівих переговорів з фіктивним урядом радянської України, як рівноправним контр-агентом, союзний договір Польщі з Українською Народною Республікою був зломаний.

На тому ж засіданні я зложив формальну заяву й просив її запротоколувати, що було зроблено, навіть без дальшої опозиції Каменецького. Заява ця звучала так: „Договором від 21 квітня 1920 р. з урядом УНР польський уряд зобовязався не заключати ніяких міжнародних умов, направлених проти Української Народної Республіки, тому визнання радянського українського уряду, який є емісарем російського уряду на Україні, як противовіс уряду Української Народної Республіки, є порушенням того договору. В. Кедровський, посол УНР в Латвії”.

Я тут дозволю собі забігти трохи наперед і згадати про ті висновки, які я робив тоді на підставі своїх спостережень і контакту з польською делегацією та студіюючи польсько-українські взаємовідносини й взагалі характер польської політики. Вному таємному звіті до міністра справ закордонних УНР від 1 грудня 1920 року, давши аналізу взаємовідносин 11 лінії з прибалтійськими державами, писав таке:

„Таким чином нам треба переглянути наше від-

ношення до Польщі ї мати на увазі не тільки можливість, але й бажання розриву з Польщею. Тому тепер поки що треба лише здружатися від приняття на себе яких небудь нових зобовязань відносно Польщі, в тому числі й тих, які предбачає, виробляєма тут у Ризі військова конвенція пяти держав, а також і принята на більдерінгсгофській конференції політична конвенція. Я гадаю, що мені з тактичних мотивів не потрібно зазначувати того, що ми не бажаємо ратифікувати постанов конвенції, тому мені доведеться в Ризі підтримувати найтісніші стосунки зо всіми державами, а також і з послом Польщі, під ріжними претекстами відтягати нашу рішучу відповідь тим більше, що обставини часу кажуть за те, що ледви чи всі держави, які брали участь в конференції, будуть поспішати з ратифікацією в назначений час, а навпаки вони теж будуть вичікувати розвитку подій, чому така наша тактика буде сходитися з їх тактикою вичікування.

„Наколи ж ми будемо мати свою остильки певну базу, що зможемо отверто порвати з Польщею, то це буде найліпший наш крок, який приверне до нас симпатії деяких держав, а також наших політичних і національних кол, симпатії, які ми стратили з моменту заключення з Польщею угоди. Такими державами можуть бути: Німеччина, Чехословаччина, Англія, Італія, а з молодих держав Литва ї в майбутньому Білорусь, а також і соціалістичні та демократичні кола Латвії, Естонії й Фінляндії. Крім того цей крок внесе замирення ї в наші національні ряди придніпрянські й галицькі, поставивши на наш бік впливову опінію американських українців, яка тепер гостро направлена проти уряду УНР, а крім того примирить з нами ї ті політичні групи, які стоять в опозиції до уряду за його згоду з Польщею”.

Ріжні територіальні спори большевиків з поляками, а особливо спори про долю золота з російських запасів, яка мала-б припасти Польщі, затягнули підписання перемиря до 12 жовтня. Нарешті з великою урочистістю було підписане в домі „Чорноголових” це перемиря, після якого почалися довгі розмови про умови миру.

Про перемиря я послав доповідь міністрів справ закордонних. В тій доповіді, висланій 15 жовтня 1920 року під числом 344, я коротко схарактеризував польсько-большевицьке

перемиря, підписане між Росією й радянською Україною з однієї сторони та Польщею з другої сторони. Тексти перемиря й прелімінарного миру я переслав при тій доповіді. Там я писав, що ці договори підписано далеко не по бажанню всієї польської делегації. Взагалі з самого початку мирових переговорів й до останнього дня польська делегація мала в собі дві течії: одна, більша з Домбським і ППС-ми за мир за всяку ціну, а друга, головно військові, бажала не спішитися з миром та хотіла поставити російській делегації такі умови миру, які відкинули-б Росію в межі Московщини. Ці течії лишилися й після підписання перемиря.

16 жовтня приїхали до Риги українські полковники Дацюльчук й Дідковський для участі в комісії Прибалтійських держав, Польщі та України по виробленню воєнної конвенції. Вони також не привезли від уряду УНР ніяких інформацій та вказівок. Здавалося, що уряд УНР був безрадний і нічого не мог передати до Риги, або був цілковито непоінформований про хід мирових переговорів, бо мої доповіді ще не наспіли до нього.

17 жовтня сенатор С. Шелухін виїхав з Риги до Відня, а я залишився знову на власні сили слідкувати за дальшими польсько-російськими мировими переговорами та при потребі старатися відповідно українським національним інтересам інформувати пресу та послів чужинецьких держав. Вся ця практика звичайно мала лише агітаційне значіння. Реальних наслідків вона не давала та я їх і не чекав.

Крім того я звернув свою увагу на більший контакт з большевиками, щоб через своїх агентів більше довідуватися, що робиться не лише в їх делегаціях, але головно на українських землях, щоб скласти собі більш менш приблизну уяву про тамошнє становище й умови життя українського народу під большевиками.

Для участі по виробленню умов миру в Ригу від радянської України приїхав Олександр Шумський, який уже був далеко виразнішим українцем-большевиком, ніж Квірінг, чи навіть Мануїльський, який був дуже заімпонував д-рові О. Назарукові своїм українством.

На другий чи на третій день свого приїзду О. Шумський прислав до мене в посольство одного свого відпоручника просити українські закордонні газети та інші закордонні видання. З розмов з посланцем я побачив, що навіть такий визнач-

ний комуністичний діяч, як О. Шумський, дуже слабо поінформований в настроях, діяльності та політичному напрямі української політичної еміграції. Ще більш того я побачив, що він навіть не знає про багато газет та видань, які виходили на еміграції. В свою чергу я попросив, щоб мені приносили радянські українські газети та видання. Але цього не дочекався, бо як пізніше мені посолець сказав, що вони самі не мають тут ніодної української газети й дуже мало мали політичних брошур. Зате мені старанно постачали комуністичні видання на російській мові, які виходили в Москві та Петербурзі.

Одного разу я сказав посланцеві, що я нічого не мав би проти зустрічі з О. Шумським, бо хоч ми політично стоймо на ріжких позиціях, але особисто ми можемо спокійно зустрінутися й говорити. На це я другого вечера одержав таку записку: „Товаришу! Товариш.... переказав мені, що Ви не мали б нічого, щоб побачитися зо мною. Я буду також радий з Вами побачитися й поговорити. Мене можете застати в помешканню нашої делегації кожного вечера по 5-ій годині. З товарицьким привітом. О. Шумський”.

Одергавши таку записку, я переказав через післанця, що за два дні буду в Шумського. На другий день я бачився з латишським міністром закордонних справ, З. Меєровіцем і сказав йому, що входжу в персональний контакт з українцями комуністами. Я хотів, щоб він це зізнав, а через нього могли знати й поляки. Пояснив я Меєровицу, що мій контакт потрібний для більш стислої інформації, яку можна добути, так би сказати між стрічок в часі розмови віч на віч з комуністом, який властиво тепер заступає на мировій конференції радянську Україну.

При першому побаченню з О. Шумським я цілком щиро висловив мій жаль, що він приїхав тепер, коли вже підписано нещемиря й вироблені в головних рисах умови миру. Україну не було кому репрезентувати в Ризі, а тому Йофе робив лише те, що було в російських великорадянських інтересах. Мануйльському, як інтернаціоналістові в повному розумінні цього слова, а Квірінгові, як російському зайді на Україні не лежало на серці боронити Україну, а особливо Галичину, про яку можна було й треба було розвести ширшу дебату з поляками, хоч би для того, щоб показати перед світом, що вони спілою захопили цю частину української землі. На це Шум-

ський змовчав, бо кожного разу, коли я в нього був у помешканню, то там був присутнім ще якийсь тип, якого він мені звичайно не представляв. Зважаючи на ті формальності, які кожного разу доводилося переходити в готелю, коли я приходив до Шумського й на револьвери отих „провожатих” по коритару до кімнати Шумського, в мене не було сумніву, що цей „тип” був оком Чека.

Коли я не раз занадто розводив гаряче свої „контр-революційні” розмови, а особливо „шовіністичні”, то Шумський робив мені знак очима, щоб я зважав на ту „третю особу” й очевидно не ставив у ніякове становище самого Шумського. Він звичайно боронив поступовання Йофе й виправдував, що інакше не може бути. За Галичину й за інші українські землі, які вони відступали Польщі, говорив, що це лише на папері відступлення й на час, а коли большевики зберуться з новими силами, тоді прийде до нового переділу кордонів. Він усе доказував, що з „радянською Польщею” зваживо й спору не буде, бо вона ввійде в загальну систему радянських республік і тоді те, що є українське, буде мати центр у Києві, а що польське — в Варшаві. На це я часто заважував йому, як люблю часто говорити поговірками, що „Доки сонце зійде, роса очі вийде”, або „Це буде тоді, як рак свисне”.

О. Шумський кілька разів умовляв мене покинути ряди сміграції та вертатися на Україну, де для народу можна робити багато, бо там потребують людей чесних, роботячих, ідейних, хоч би й контр-революціонерів. Особисто мені, він говорив, можна було працювати по статистиці народної освіти в комісаріяті народної освіти. Отже, мовляв, цілком фахова праця, яка не грозить ніякими політичними ускладненнями. На це я звичайно відповідав, що я краще буду блукати за кордоном і буду в резерві, бо коли почнуть на Україні національні елементи розправлятися з комуністами, то я хочу тоді боронити тих, хто там був чесним і працював для народа дійсно з ідеєю, хоч на мою думку й мильною. Як в 1919 році я старався рятувати від розправи таких людей, так буду рятувати їх і на майбутнє, бо вірю, що комуністичний лад у них вивітриться й вони стануть корисними для держави. Звичайно Шумський відповідав, що цього я не діджуся. Іноді наші розмови ставали більше інтимними й ми пригадували ще часи Центральної Ради та нашої спільної праці

в Центральному Комітеті Української Партії Соціалістів-Революціонерів. Тоді я чув, що в душі Шумського прокидався знову українець, якого він хотів в собі задавити комуністом. В такі часи він навіть признавав рацію мені, що я не лізу в той вирій, в який залізли мої бувші товариші по партії, що обернулися в „Боротьбістів”, а пізніше в українських комуністів.

В такі часи ми пригадували своїх спільніх знайомих і він розповідав мені, що роблять ті, що „на тім боці”, а я йому говорив про тих, які на цім боці! Розповідав він мені про д-ра О. Назарука, як сміяється Мануйльський з того, що цей політик прийшов до нього й почав питати його, чи це правда, що український нарід проти вас, чи правда, що ваша армія бунтується, чи правда, що ваше населення вимирає з голodu й т. д., бо так говорить посол УНР до Латвії. Мануйльський ці запити характеризував так, що все одно, що прийти до злодія, який грає ролю шляхотнього достойника й спитати його: „Чи дійсно люди правду кажуть, що ти злодій?”

Мої побачення з О. Шумським припинилися раптово, коли він, вибравши момент, що „третя особа” десь зникла на пару хвилин, сказав мені, що мої навідування до нього трохи компромітують його перед своїми товаришами, членами делегації. Я не хотів більше докучати йому й дальший звязок тримав лише через його післанця.

Рішивши припинити свої навідування до Шумського, я сказав йому про це на останнім побаченню з ним. Шумський видимо був задоволений, що вже більше я не буду його „компромітувати” перед товаришами. На запитання його, що я думаю робити й чи дійсно остаточно рішив не вертатися на радянську Україну, я відповів, що буду сидіти в Ризі так довго, як довго поляки з большевиками не викурять мене, звичайно через латишів. Та в дійсності я не діждався цього часу, а сам знайшов притоку й виїхав по власній волі з Риги, зліквідувавши там посольство УНР, коли латиші почали переговори з урядом Раковського про поворот з України їх воєнно-полонених. Та цей факт належить до іншої частини моїх спогадів, тому тут не буду спинятися над ним.

Ірлімінарій мир був ратифікований 20 жовтня в Москві, 21 жовтня в Харкові, а 22 жовтня у Варшаві. З того часу почалися переговори про постійний мир, які тягнулися до

березня 1921 р. 18 березня, 1921, був підписаний постійний мир між Росією та Польщею. Поки до цього акту прийшло, було багато спорів і непорозумінь при мирових переговорах, але українська справа не грала вже значної ролі, бо як тільки Домбський підписав зобовязання заключити перемиря, большевики почали негайно знімати з польського фронту свої війська й перекидати їх на проти-український та на проти-врангелівський фронт. Большевики спочатку кинули більше війська на проти-врангелівський фронт і скоро його розгромили, а потім перекинули звідти на проти-український фронт і частинно на протипольський 17 дивізій. Тоді большевики розпочали свій останній наступ проти українських військ та проти інших військ, що недавно з польською армією боролися проти большевиків. Та поки до цього прийшло, українська армія ще вела наступ проти большевиків і зізначно просувалася в напрямі на Київ. Для цього наступу наша армія використала перерву в російсько-польських мирових переговорах ізза поїздки Домбського до Варшави, де він був з кінця жовтня до двадцятих днів листопада.

Відіїздаючи з Риги Домбський приобіцяв вернутися назад з таким розрахунком, щоб 12 листопада почати мирові переговори з большевиками про заключення постійного миру. Між тим минуло 12 листопада, а Домбський не приїздив. На той час повернувся до Риги Йофе, котрий їздив у Москву з доповідю про мирові переговори. Він нетерпеливо чекав Домбського й не дочекавшись його, поїхав до заступника голови польської делегації Леона Васілевського, якому зробив таку заяву:

„В порушення пакту 15 прелімінарного миру, перерва в переговорах триває вже більше місяця ізза відсутності голови польської делегації. Свого часу було одержане повідомлення від Домбського, що він вийздить з Варшави 3 листопада, але ж до цього часу предсідатель польської делегації в Ригу не прибув і тому роботи конференції не можуть продовжуватися.

„Між тим на фронті утворилося дуже ненормальне становище. Наперекір договору про перемиря, Польща на всюму фронті до цього часу не відтягає свого війська до державних кордонів. Цей факт є рішучим нарушенням договору з боку Польщі.

„З другої сторони, вже після перемиря, через лінію

фронта з польської території перейшли відділи Петлюри й Балаховіча, які почали свої воєнні операції проти російських та українських військ. Цим нарушені артикули 7 і 10 перемиря, які забороняють перебування озброєних військ у нейтральній смузі.

„Тому, що такий стан річей на фронті приводить до необхідності для Росії й України взятися до рішучих заходів в нейтральній смузі й почати воєнну акцію проти наступаючих на червоні війська білогвардійських відділів, то, щоб недопустити до можливих сутічок російсько-української армії з польськими військами, які знаходяться недалеко від білогвардійських відділів — предсідник російсько-української делегації вважає необхідним попередити про тяжкі й небажані наслідки, до яких буде змущена Росія й Україна при теперішньому стані”.

Ця заява Йофе досить яскраво малює ситуацію, яка тоді утворилася на польсько-російському фронті й ту політику, яку ще старалася провадити та група пілсудчиків, яка хотіла дальній війни з большевиками. Васілевський запевнив Йофе, що Домбський не встиг приїхати до Риги на час з технічних причин і що він скоро приїде та мирові переговори далі будуть провадитися.

Йофе просив Васілевського вважати не ворожими Польщі воєнні операції Росії й України, які розпочнуться проти „білогвардейських відділів”, що наступають проти радянських військ, будучи сформовані на польській території.

Тимчасом большевицька війська почали здобувати великі успіхи на проти врангелівському фронті, а тому й мова комуністів почала міняти свою форму з покірно-улесливої до нахвалювання й залякування. Московські „Ізвестія” писали вже отверто:

„Підписавши з нами прелімінарний мир Польща нарушує його, випустивши на українську територію свого слугу Петлюру й давши йому на допомогу відділи Балаховича та Савінкова. Всі уваги представників червоної армії на недозволеність такого роду поступовання, що означає новіше нехтування взятих на себе зобовязань, зустрічають з боку польського командування ухильні й двохзмислові відповіди. Підписавши з нами мир, шляхетсько-буржуазна Польща, по нахилу французької біржі, хоче воювати з нами за посередництвом Петлюри, Савінкова й Балаховича. Ця но-

ва авантюра була розрахована на те, що наші сили були цілковито захоплені боротьбою з Врангелем. Франко-польським провокаторам доведеться переконатися, що вони помилилися. Ми зможемо показати й доказати, що коли ми ціною тяжких жертв купуємо мир, то з цим миром ми не дозволимо нікому жартувати. Чи називається Петлюра Пілсудським, чи навпаки Пілсудський часами приймає ім'я Петлюри, це нам все одно....”

Тимчасом поляків такі статті мало турбували їх, як они передали Йофе з Варшави через Василівського таку заяву:

„Польський уряд висловлює своє здивовання з приводу обвинувачень, які радянський уряд висунув проти польського вищого командування. Відомості ніби то предсідатель польської делегації признав війська Петлюри складовою частиною польської армії, не відповідають дійсності. Це доказує той факт, що перемиря установлено на фронті тільки до Літиї, а далі на південні радянський уряд веде переговори безпосередньо з Петлюрою”.

Звичайно, це був лише викрут, бо з урядом УНР, або як казали поляки, з Петлюрою ніхто переговорів тоді не вів. Тимчасом російська армія почала наступ проти військ УНР, який як відомо, закінчився розгромом змучених і зле устактованих частин української армії, які потім були обезброєні поляками та розміщені в концентраційні табори, як воєнно-полонені.

Мирові переговори в Ризі все шкульдигали. Спочатку поляки старалися саботувати їх, а потім увесь грудень і початок січня 1921 року саботували переговори большевики. Часами здавалося, що переговори розіб'ються зовсім і делегації вже вкладалися їхати до дому. Потім знову несподівано збори починалися й тягнулися кілька днів, щоби знову стати перед крізою. Причин для цього було багато й зо сторони поляків, і зо сторони росіян. Кожна сторона передовсім старалася другу заморити, щоби зробити її більше уступчivoю. Большевики кілька разів старалися навіть перенести переговори з Риги в інше місце, бо тут проти них, як говорив Йофе, „білогвардійці розвели шалену пропаганду”, що мішало праці на конференції. Білогвардійці були винні тому, що в латинській пресі з'явилися одного дня відомости що паніть фотографії з „дипломатичних қофрів” большевицьких посланців з ріжними продуктами, які большевики скунконували в Ризі на базарі й по крамницях та вивозили кож-

ного дня десятками великих куфрів в Росію. Білогвардійці були винні й в тому, що рижська преса почала протестувати проти того, що більшевики закуповують хірургічні прилади в рижських крамницях, медикаменти й т. д., тим підносячи дуже високі ціни на всі ці предмети. Все це ставив Йофе за причину перенесення переговорів до іншого місця, а в дійсності для того, щоб затягувати переговори.

5 січня 1921 року Латишська Телеграфічна Агенція повідомила, що польсько-російські мирові переговори перервано й годі сподіватися, щоб вони скоро поновилися. Так саме і Йофе робив пессимістичні заяви з приводу мирових переговорів. Але з другої половини січня обидві сторони взялися знову за переговори. Лише 18 березня, після кріавового здушення більшевиками кронштадського повстання й після того, як Польща заключила союзний договір з Францією, що сталося 19 лютого під час перебування Пілсудського в Парижі, обидві сторони помякшали й пішли на остаточну угоду.

Думаю, що не зашкодить тут пригадати ще деякі факти, як поставилися Злучені Держави й російська демократія до мирових переговорів і заключення миру між Польщею та Росією. В першій половині жовтня Злучені Держави передали до Варшави таку ноту:

„Уряд Злучених Держав не може признати законним мирний договір, заключений між Польщею й Радянською Росією. Вони не висловлюються проти припинення воєнних операцій між поляками й більшевиками, признаючи, що обидві сторони мають право заключити перемиря. Але Злучені Держави не признають передання Польщі якобі то не було російської області без категоричної згоди на це з боку російського народу, висловленої устами його відповідального уряду. В цей час такого уряду в Росії не існує. Коли-б теперішній мир між Польщею й радянською Росією був ратифікований відповідальним російським урядом, Злучені Держави не відмовилися-б його признати. Уряд Злучених Держав не може вважати рішенням ніякого питання, що торкається кордонів Росії, поки сам російський народ не буде мати можливість висловити про це свої гадки при помочі свого законного уряду”.

Та ця заява не пошикудила Злученим Державам уйти з

Польщею в приязні відносини й давати їй грошеву позичку для закріплення держави в межах, установлених в Ризі.

Майже одночасно виконавчий комітет розігнаних більшевиками російських установчих зборів оголосив за кордоном з приводу російсько-польських мирових переговорів резолюції:

„1. Російська демократія одним з перших актів революційної влади зробила проголошення признання незалежності польської держави, відбудованої з трох частин і включаючих увесь польський народ в його етнографічних межах.

„2. Кордоном між Польщею й Росією, безумовно відповідаючим етнографічним засадам є так звана „Лінія Керзона”, яка установлена Верховною Радою в 1919 році. Лінія-ж, яку більшевики відступили полякам з тимчасових політичних міркувань, по рижському договору з 12 жовтня 1920 р., залишає за Польщею дескільки мільйонів чистого русского населення, котре російська демократія признає захопленим насильством і проти його волі, що в майбутньому буде джерелом постійних конфліктів і створить небезпеку для миру в Східній Європі.

„3. Комітет протестує проти того, щоб російська територія була відокремлена від Росії одностороннім рішенням чужоземних держав, без найменшої участі в рішенню російського народу, в особі призначеної ним законної влади. Це становище не може змінитися, хоч би для відокремлення території було установлено вигляд проголошення автономії, чи незалежності для певної частини території й населення без виявлення волі самим населенням, бо за цим звичайно буде захований намір населити ті землі польськими кольоністами й підпорядкувати їх чужоземному пануванню або польському протекторату”.

Оце цікавий документ російської демократії. Вона тут розписується в своїму імперіялізмі й великорідженій маїї. Для російської демократії не існує українського народу ні на Великій Україні, ні в Галичині, бо, мовляв, на „Лінії Керзона” сходяться етнографічні кордони двох народів польського й російського.

Так говорить і думає російська демократія. Для неї трохи літня кріавава боротьба українського народу за свою незалежність, а також боротьба Східної Галичини за свою державність та всі державно-правні акти не існують. Російська демократія нікого не признає від „Лінії Керзона” аж по Влад-

дивосток. Отакий зміст оцеї резолюції, яка в ріжних виглядах і ріжними російськими групами та організаціями, чи окремими діячами, неодмінно повторюється й переспівується на ріжні лади до останнього дня.

Льогічним висновком з польсько-московського миру було обезброєння української армії на теренах, захоплених Польщею. Обезброєння те переводилося в варварсько-грабіжницький спосіб, в який найлютіші вороги не переводять обезброєння частин військ, що попадають до полону. Це так „пляхотна“ Польща платила свому союзникові за те, що він кровю найліпших своїх синів урятував її від червоної навали, бо колиб не частини української армії, що під командою генерала Безручка зломили біля Замостя наступ червоної армії, то не було-б „чуда на Віслі“ й сьогодня мапа Польщі можливо виглядала-б так саме, як вона виглядала після 1772 року, лише з незначними змінами.

Зрештою заключення поляками миру з большевиками рідповідало тоді бажанню більшості держав антанти. Лише військові кола Франції хотіли вести війну до повного розгрому большевиків. У свому черговому звіті міністрові справ закордонних з 31 вересня 1920 року, я писав про це так:

„При розрішенню російського питання антанта не в усіх точках має однакову думку. Деякі точки бажані для цілої антанти, а саме:

„а) найскоріше припинення війни з Росією, щоб мати можливість навязати з нею торговельні зносини;

„б) забезпечення своїх капіталів у Росії та сплату боргів бувших російських урядів;

„в) отримання в бувшій Росії концесій та взагалі приміщення в ній найвигідніше своїх капіталів;

„г) утворення на терені бувшої Росії уряду, або урядів, з якими можливо булоб увійти в договорні зносини й бути забезпеченими від його агресивності в напрямку завдання шкоди антанти в її кольоніях.

„Поза цим лишається Франція, яка в смертельному жаху перед майбутнім реванжем німців, шукає собі міцних нових спільніків, які-б у будучій боротьбі її з німцями безперечно допомогли-б, або навіть й спасли її від розгрому. Для забезпечення інтересів першої категорії антанти однаково, чи буде Росія єдиною її неділимою, чи федеративною, чи на терені її будуть існувати окремі республіки, але обовязково тісно звязані в своєму економічному життю з антантою, забезпечивши

певними договорами її інтереси. Зовсім інше діло в питанню утворення міцної противаги Німеччині. Тут для Англії, Італії та Америки це питання є другорядним, а може для кого й здивим, а в той час воно для Франції саме головне й навіть домінуюче над питанням першим.

„Щодо України, то більшість держав певна, що вона зможе виконати перші, спільні для всіх точки, але стойте для них під великим знаком запитання, з ким вона політично зв'язується, як стане державою. Керуючі кола Франції схиляються до твої думки, що Україна піде разом з Німеччиною”.

Далі в цьому обширному звіті, аналізуючи світову ситуацію, я приходив до висновку, що нам треба далі спиратися на Францію й дати їй докази, що ми підемо з нею, бо:

„Німеччина, — писав я тоді, — 15—20 років буде гоїти свої рани, а до того часу ми зможемо стати державою, яка коли захоче, тоді й вийде з гри з Францією та поведе свою самостійну політику”.

Це писав я ще до підписання російсько-польського миру, коли українська й польська армія успішно розпочали контрнаступ проти більшевиків. Тоді були вигляди на створення української держави хоч на частині української етнографічної території. Навіть такому частковому створенню української держави я тоді надавав велике значення, про що писав в одному зі своїх чергових звітів до міністра європейських закордонних, коли здавалося така можливість була:

„З майбутнього всеросійського хаосу Україна повинна вийти відродженою державою, а до того часу нам треба бути цілком підготованим. Для такої підготовки нам треба мати в державному посіданні хоч частину своєї території, щоб на ній можна було організуватися, вчитися й концентрувати свої сили до майбутньої боротьби та державної праці. Необхідно нам рахуватися тепер з повною відсутністю в нас опита державного будівництва та недостаточністю творчо-державних сил”.

Та польська зрада свого союзника, демократичну Україну, не дала нам навіть і такої можливості. Навпаки польський мир з Москвою дуже тяжко відбився на цілому становищі України за кордоном. Це довелося мені відчути навіть уже в часи мирових переговорів, коли почало мінятися відношення латишського уряду до українського посольства в Ризі, а не іскривіце і скоріше це виявилося в Естонії. Факт заключення миру Польщі й визнання цею радянського уряду Укра-

їні та знехтування своїх зобовязань супроти уряду УНР, відбився негативно й в інших державах, де доводилося урядові УНР ліквідувати одне по другому свої дипломатичні представництва.

Під час мирних переговорів трапилася одна подія, яка могла нам помочи в Прибалтиці, де я, не ховаючись, повів пропаганду проти Польщі, вказуючи на те, що вона ніколи не додержує своїх зобовязань. Моїй пропаганді значно пособив авантурістичний виступ генерала Желіховського, який захопив литовське Вильно. Про це я писав у черговому свому звіті міністрови справ закордонних так:

Політика Польщі за останній час вимагає від нас сугубої обережності перед заангажуванням в ті концепції, де першу роль хоче грati Польща. Треба звернути особливо пильну увагу на виразну зміну відношення до Польщі нових держав, а особливо в звязку з подіями останнього часу. Головну роль в цих відношеннях, зокрема до Латвії, грає авантура генерала Желіховського, яка прямує не лише до захоплення Вильна й околиць, але загрожує також суверенізмом інтересам Латвії, все більше стає яснішим прагненням Польщі знайти вихід до Балтійського моря, що набирає тепер для Польщі першорядну роль, після її провалу в данцігському питанню.

„Теперішні взаємовідносини між Латвією та Польщею характеризуються слідуючими фактами: 1) заявюю латвійського уряду, що коли Желіховський загрожуватиме безпосередньо Ковно, то Латвія змушена буде виступити для захисту своєї сусідки Литви; 2) як тільки виявилося просування Желіховського в напрямі до Двінську з одного боку і на Можейки (Маравйово) з другого, Латвія перевела в себе частково мобілізацію армії й почала концентрацію армії біля Двінську та Лібави, куди направила всі свої панцирові сили. Назовні ці заходи робилися проти армії Желіховського, але в дійсності вони були для забезпечення від Польщі тим більше, що в армії Желіховського є спеціальний полк латгалських поляків, земельні інтереси яких в Латгалії велиki”.

З розвитку авантури Желіховського ясно накреслилося прагнення поляків захопити латишське місто Двінськ, куди вони були ввійшли на короткий час і навіть відразу хотіли перевести окупацію міста, наскажавши впершу склусувати

латишські гроші, а запровадити польські марки. Це пос обляло моїй агітації проти поляків, яку я старався провадити серед парламентаріїв та взагалі політичних діячів і членів уряду. Між латишами було тоді багато таких, що дійсно розуміли польське прагнення захопити в свої руки Латгалію, яку поляки називають „Інфлянти”, де дуже малий процент поляків, а значні були засмельні посіlosti польських панів. Свою пропаганду я вів з метою, щоб пошкодити полякам у підтримці їх латвійським урядом у мирових переговорах з большевиками, який все старався їх годити. Оте польське зазіхання на латишські землі трохи було не привело до урядової крізи в Латвії ізза того, що латишський уряд, як здавалося його опозиції, западто братався з поляками. Лише рішучий виступ проти авантюри Желіховського й мобілізація армії врятували уряд при владі.

Побачивши рішучий намір латишського уряду стрінути виступ Желіховського збройною силою, поляки почали запевняти латишів, що вони припинять дальший похід Желіховського й що взагалі вони не мають ніяких претенсій до латишських земель. Та, помимо цих завірень, поляки розвели агітацію за те, щоб латиші дали їм частину рижського порту в безконтрольне керування. А щоб посилити цю агітацію та заслокоїти латишів і запевнити їх в приязні, поляки спровадили до Риги тодішнього папського нунція в Варшаві, кардинала Ратті, який пізніше став папою римським. Цей приїзд кардинала вийшов не дуже вдалим. Організація походів католицької молоді по вулицях Риги в більшості протестантського населення Латвії викликало незадоволення й зовнішні урочистості були нагло спинені. Зрештою поїздка кардинала Ратті обмежилася лише на його побачення з членами уряду Латвії, з політиками й т. п.

Деякі члени сенату, парламенту та політичні діячі з іронією зазначали, що поляки прислали папського нунція, щоб рятувати їх престіж у Латвії. З нагоди перебування в Ризі кардинала Ратті було влаштовано кілька офіційних розвідів та обідів. На першому обіді в прем'єра міністра Латвії я був присутнім разом з іншими послами. Враження від промов поляків та самого кардинала було таке, що польська пропаганда про лицарство, шляхотність, про врятування Польщі Европі від червоного походу варварського сходу, про ку інтересетва Польщі на Сході і т. д., було для мене тяж-

ким, як для посла тої держави, яка була на схід від поляків і значить, була варварським сходом. Тому, коли на офіційний обід до міністра справ закордонних в честь Ратті я одержав запрошення, то кілька хвилин перед обідом я вислав свого секретаря до міністра перепросити його, що несподіване нездоровля не дозволяє мені бути на обіді. Вийшло так, що місце посла Української Народної Республіки на цім обіді світилося пусткою.

Між тим я пішов в той вечер до касина, де взагалі сходилися ріжні політичні діячі та члени уряду. На другий день я мав нагоду, кому було слід пояснити, свою демонстративну відсутність на тому обіді. Поїздка кардинала Ратті мало що помогла в зміні загальної опінії на користь Польщі в Латвії. Лише історичний хід подій змусив латишів далі триматися коректно супроти несподіваного свого сусіди.

Вже минуло п'ятнадцять років, а й досі ще не здійнилося те, для чого було скликано під Ригою в Бельдиренгофі конференцію шести держав: Фінляндії, Естонії, Латвії, Литви, Польщі й України. Тоді було пляновано заключити між ними політичний, економічний і воєнний союз. Україна відпала ізза програної боротьби за державність, а Польща й досі не добилася вступу до того союзу, бо сталося те, що я писав в грудні 1920 року до міністра справ закордонних:

„...Тут більшу реальність набирає можливість утворення в недалекому часі союзу лише прибалтійських держав: Фінляндії, Естонії, Латвії й Литви для забезпечення своїх спільних інтересів. Союз цей безперечно, при певних умовах, може бути прихильним до України й навіть Україна в майбутньому зможе ввійти до нього, але за те проти Польщі, до того часу, поки вона не залишить своїх імперіалістичних намірів, цей союз буде ворожим, як загрожуючий інтересам двох держав: Литви та Латвії.

„Крім того ледве, чи яка небудь з Прибалтійських держав захоче підтримувати аванттуру Польщі в захопленню її земель далеко на Схід від її етнографічних меж й захоче зобовязуватися підтримувати Польщу в разі акції проти неї, скажімо, Росії, направленої на одіbrання цих земель”.

Як я вже згадав, становище посольств в Прибалтійських державах стало погано тяжким з тим, як польсько-болгарин-

вицькі мирові переговори наближалися до закінчення. Особливо мені, як уже тоді призначенному послові також і до Естонії, неприємно було вислухувати деякі досить недипломатичні заяви та натяки естонського міністра справ закордонних. Естонія найбільше була тоді під впливом Польщі, не маючи з нею ніяких суперечностей і терitorіяльної дотичності. Тому там я не міг так ділати проти польської пропаганди проти Української Народної Республіки, яку провадили поляки, виправдуючи своє зломання союзу з урядом УНР та переговори з радянською Україною.

В Латвії уряд ставився ще дуже коректно, хоч і замітно все робився більше офіційним і холодним у своїх зносинах з посольством. Зате соціалістичні групи, польноофільські та радянствуючі розвели широку агітацію проти того, що уряд ще й досі признає повноправність посольства УНР в Ризі та не хоче розпочати переговорів з урядом радянської України Раковського про поворот з України латишів біженців, що там живуть ще від Світової Війни. Оте, нарешті, розпочаття переговорів з урядом Раковського, яке стало посереднім признанням уряду радянської України, дало мені нагоду зложити відповідний, але лагідний протест і зліквідувати посольство в Латвії, а перед тим довелося розвязати посольство також в Естонії, яка до речі сказати, так і не признала уряду УНР „де юре”, як це зробила була Латвія та Фінляндія, а признала його лише „де факті”.

Лише уряд Фінляндії все ставився до представництва національної України, як до повноправного посольства в Гельсінгфорсі. Коли вже були майже закінчені мирові переговори большевиків з поляками й ні для кого не було сумніву, що скоро наступить мир, коли вже в Естонії замісьць посольства УНР існував горожанський комітет для допомоги й охорони прав біженців українських горожан, не признаючих радянської влади, Фінляндія приняла мене на становище посла УНР, про що повідомила уряд УНР таким листом.

„Пане Міністре! Нотою від 16 грудня минулого року ч. 598 Ваша Ексцеленція зволили повідомити мене про вирішення Уряду Української Республіки, що Володимир Кедровський, посол уряду УНР в Латвії та Естонії, має репрезентувати свій уряд і при уряді Фінляндської Республіки.

„Тому прошу Вас бути в переконанні, що призначена

Вами особа, якої завданням є удержувати приязні й добросусідські відношення між Фінляндією та Україною, буде прията приємно урядом республіки.

„Подаючи вище сказане Вам до відома, користуюся нагодою переслати Вам запевнення в моїй глибокій пошані. Міністер справ закордонних Фінляндії”.

Отак поставилася дійсно лицарська Фінляндія до уряду УНР, який в її очах тоді репрезентував не так українську державу, як ту ідею, за яку змагається український народ. З глибоким почуттям дійсного братерства й лицарськості зо сторони Фінляндії, я пізніше залишив становище посла й там, бо вважав, що здійснення нашого завдання — будови незалежної держави, затягнеться на довший час і годі шляхотний фінляндський уряд, своєю присутністю, як посла УНР, ставити іноді в небажане для нього становище. Там також залишився український громадський комітет, який перебрав на себе консульські обовязки та який зо сторони фінляндського уряду й громадянства стрінув однодушну підтримку.

Цим я закінчує спогади про рижський мир, щоб підкреслити дійсну лицарськість Фінляндії, з якою нас в'яже лише історичний гнет Московщини, а також підкреслити фальшиву „лицарськість” Польщі, з якою історична доля не раз нас лучила в поразках і перемогах, але завжди розлучувала польську зрадливість і нечесність.

Меточин, Ню Джерзи, Злучені Держави.

ПОВІСТЬ В ЧОТИРОХ ОБЄМИСТИХ
ТОМАХ

Граф Монте Крісто

з під пера Олександра Діми.
Сторін 1228. Ціла повість така захоплююча, що прямо від читання не можна відірватися. Коли читається повість „Граф Монте Крісто”, то бачиться все як наяві. Підземні темниці, муки людей, та всі інші незчислимі події змальовані великим майстром слова і уяви.

Поодинокий том \$1.00
Всі чотири томи разом ... 3.75
В оправі дві книжки 5.25

ДЛЯ ДОМАШНЬОГО ОГНИЩА

Повість з під пера невмиручої слави
Івана Франка.
Сторін 141, великого формату, на гар-
ному папері, ціна85
В оправі 1.25

Замовлення посылати на адресу:

UKRAINIAN VOICE

Box 3626 Sta. B.

Winnipeg, Man.

„УКРАЇНСЬКИЙ ГОЛОС“

широ народний, поступовий часопис в Канаді.
Виходить що тижня „не для зиску, але для
поборювання темноти“.

ВИХОДИТЬ ВІД 1910 РОКУ.

Річна передплата в Канаді	\$2.00
Річна передплата до Злучених Держав..	\$2.50
Річна передплата до інших країв	\$3.00

Читайте його і ширіть приєднуванням нових
передплатників.

ОГОЛОШЕННЯ В „УКРАЇНСЬКІМ ГО-
ЛОСІ“ ПРИНОСЯТЬ РЕЗУЛЬТАТ.

Пошукуйте в „Українськім Голосі“ за сво-
яками і іншими, котрих бажали-б віднайти.

Друкарня „Українського Голо-
су“ виконує всякі друкарські
роботи по приступній ціні.

Книгарня „Українського Голосу“ має на
складі всякі українські книжки.

ПИШІТЬ ПО БЕЗПЛАТНИЙ КАТАЛЬОГ.

Редакція, Адміністрація і Друкарня
містяться під:

210-214 Dufferin Avenue

Почтова адреса:

Ukrainian Voice
Box 3626, Winnipeg, Man.